

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

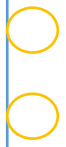
Бо кезекке сөстүң үн үжүүн санап бижиир, узун, кыска ажык үн кирген сөстөрни ылгаар, сөстү үеге чарып бижиир онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелди номчугар.

Баян-Өлгий аймактың Цэнгэл сумунда тыва сургуул бар. Тыва сургуул 1991 чылдың 11 айның 11-и хүн тургустунган. Ол сургуулда тыва оолдар өөрениир, тыва башкылар кичээл аайтыр. Олар бодунуң дылынан үжүглел өөрениир. Бо сургуулда бирнен бешдугаар ангиның ниити 130 ажыг өөреникчи өөрениир, 33 башкы ажылдакчылыг, ооң он үжү башкы. Удавас сургуулдуң 30 чылы болур.

2 Сөстөрниң үн, үжүүн санап бижигер.

тыва- 5 үжүк, 5 үн
сургуул-
оолдар-

ангиның-
башкылар-
Цэнгэл-

сургуулда-
чылы-
бирнен-

3 Узун ажык үн кирген сөстөрни кызыл, кыска ажык үн кирген сөстөрни көк өңнөн будугар.

тыва (blue cloud)   сургуулда (white cloud)   сумунда (white cloud)

оолдар (red cloud)   олар (white cloud)   өөрениир (white cloud)

үжүглел (white cloud)   кичээл (white cloud)   дыл (white cloud)

4 Сөзүглелде тодараткан сөстөрни үеге чарып бижигер.

Чижээлээрге:
сур-гуул,
өө-ре-ниир
су-мун-да
ү-жүг-лел
о-лар

1. ....
2. ....
3. ....
4. ....
5. ....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөстөр уткалыг кезектерлиг болур. Сөстүң баштайгы кол кезээн дазыл дээр. Дазылга немежиир кезектерин кожумактар дээр. Бо арынга сөстүң тургузуунуң дугайнда онаалгалар кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелди билип, 2-3 дагын номчугар.

Арзылаң болгаш күске

(тоол)

Бир арзылаң удуп чыткыжа, ооң кырынга күске үнген. Арзылаң оттуп, ол күскени тудуп алды. Күске ону салдырар ужун,

- “Мени салдан. Мени салсаң мен сеңгээ кажан болса-даа бир дуза болур мен” деп аайтыырда, арзылаң ону “Дуза болур мен” дээнин дыңнааш, баары көжүүже шоодуп тургаш, салып чоруткан.

Ынчалгыжа бир хүн аңчы кижии амды арзылаңны тудуп алгаш, кендирнен ыяшка хүлүп каан. Күске ол арзылаңның коргураан ыдын дыңнааш, маңнап келгеш, хүлүүн кендирин үзе хемирип кааш, аайткан.

- “Ча, уттуваан чок сен бе? Сен баарың көжүүже каткырган сен. Мени мынчап дуза чедирип шыдаар деп бодаваан сен. Амды көрдүң чок ба? Ырвыска күске-даа дузалыг турар иргин эмеспе” деп тур.

2 Айтырыгга харыылап бижигер.

1. Тоолда кандыг кандыг амытаннар үнүп тур?

Бо тоолда арзылаң билен күске ийиниң дугайында үнүп тур.

2. Арзылаң чүге баары көжүүже каткырган?

.....

3. Күске чүге “Мени салдан” деп чалынган?

.....

4. Бо тоолда кижиниң кандыг шынарын көргүскен?

.....

5. Тоолдан чүнү билип алдыгар?

.....

3 Сөстөрниң дазылын шыйгар.

арзылаңны
оттуп

ыяшка
каткырган

дузалыг
хемирип

бодаваан
алгаш

4 Айтырыгга харыылап, сөстөргө кожумак немеп бижигер.

чүлүг?
номнуг
дүк...
сиген...
дыргак...
чаваа...

чүлүг?
арзылаңныг
күске...
угаан...
чүрек...
чылгы...

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүлелден төрөл сөстөрни тывар, база төрөл сөстөрниң дазылын шыяр, чурук бүрүзүн тайылбырлаар онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелди номчууш, төрөл сөстөрни тыпкаш, адаанан шыйгар.

Мал эдерген кижиниң аксы үстүг деп малчын эжем айткан. Малчыннар чылдың дөрт үезинде көжүп, чуртун солуп, малын малдаар. Малдың эъдинен түр түр чем кылыр. Малга хужур каар. Малдың кыдыынга өскен оолдар малсак болур. Малчынныр сүрлүг угаанныг болур.

2 Адаанан шыйган сөстөригерни чыып шевер бижииш, дазылын шыйгар.

мал .....
 малчын .....
 .....
 .....

3 Малчыннар чүнү кылып тур? Чурук бүрүзүн тайылбырлагар.

4 Төрөл сөстөрни ажыглап, домак чогаадып бижигер.

Ажыглаар сөстөр: баштаар, башкы, баштыңы, башка, баш

1. Мен чурук кичээлинге чаа кыдырааш баштаар мен.
2. ....
3. ....
4. ....
5. ....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Сөстүң бир үжүүн каап, азы артык үжүк бижизе, сөстүң утказы ышкындырар. Ол ужун сөстөрни карактап, чиге бижип өөрениккей.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1) Айтырыгга таарыыр төрөл сөстөрни тып, домакты четкилдеп бижигер.

Ажыглаар сөстөр: имнежиир, имнээр, имнедим, имнээн, имниг

Малчыннар малын ылгап таныырда, им херектиг. Малды .....(канчаар?) ёзун бар. Бистиң малдың төөзүн бодум ..... (канчалдым?) Малывысты дүүн ..... (канчалган?) бис. Бистиң малдан дөөй ..... (чүлүг?) аал база бар иргин. Дыл чок кижилер аразында ..... (канчаар?)

2) Сөзүглелди номчууш, частырыглыг сөстөрни тыпкаш, частырыын чазагар.

Кыдырааш

Кыдыраашты өөреникчиниң тойлузу **дэр**. Арыннарын бүдүн хадаглап, кичээнгей шевер бижин бижиктиг кыдырааш ээзин эки өрениир болурун бадылап бээр. Балынан харайтып, багай бижип, шоокарласагар кыдыраашыгар өкпелэр эмеспе.

Чижээлээрге: частырыглыг бижиттинген сөс: дэр.

Частырыын чазааш, чиге бижиини: дээр.

Частырыглыг сөстөр: .....

Частырыын чазаан сөстөр: .....

3) Чурукту чиге адап бижиин сөстөрниң дугаарын тыпкаш, төгериктегер.

1. кыдыраш
2. кыдырааш
3. кыдрааш

1. өреникчи
2. өөрникчи
3. өөреникчи

Өөреникчиниң ады: .....

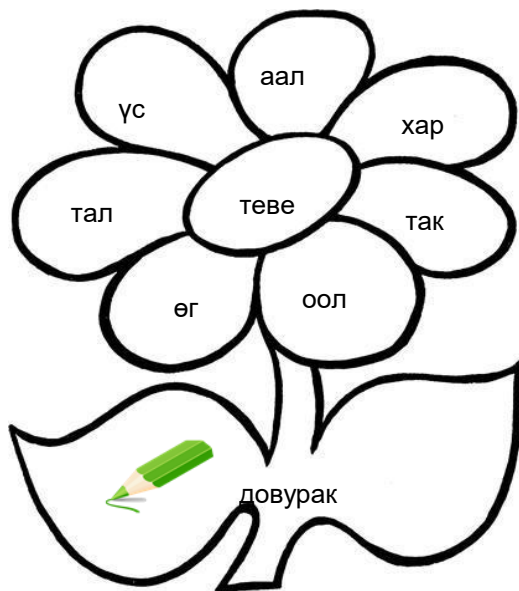
Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Чүве ады санга өскерлиир. Чүве адының көвейниң болгаш чаңгыстың санын ылгап өөрениир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

- 1) Бир үелиг чүве адын кызыл, ийи үелиг чүве адын сарыг, үш үелиг чүве адын ногааннан будугар.

- 2) Сөстөрни көвейниң санынга өскерттип бижигер.

Ажыглаар кожумактар: -нер, -нар, -лар, -лер, -тер

оол	оолдар	карак	карактар
чечек	.....	диш	.....
тон	.....	хойчу	.....
өг	.....	уруг	.....
ном	.....	өргөн	.....

- 3) Сөстөрни номчугар. Чалаң чүве адының көвейниң санының кожумактарлыг сөстөрлиг одуругну тыпкаш кыдыраажыгарга шевер бижип алгар.

- А. Салгын, сарыг, инектер, чаваа, аал, карган, сүт, өреме, чыргал, анай
 Б. Кыдырааш, көк, шоокар, терек, удуур, чайгаар, чалгыг, тересин, ай, херел
 В. Карактар, шөлдер, даглар, хемнер, чылгылар, эмчилер, уруглар, инелер
 Г. Согана, сандал, салгын, самбар, сарыг, селеме, сээк, сыык, сырга, сан
 Д. Ак чөмнер, шоокар инектер, хап-хара, кыдырааш, кургаг, хөлдөрлиг

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Чүве ады падежтерге өскерлиир. Падеж кожумактарын шээжилээрр. Чүве адын падежтерге өскертип бжиир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 чер деп сөстү ажыглап, айтырыгларга харыылагар.

Чүү бар?	Чер бар.
Чүнүң кыры?	.....
Чүге үнер?	.....
Чүнү чуруур?	.....
Чүде мал чор?	.....
Чүүнен ашты?	.....
Чүү куду ойлады?	.....

2 Адаанан шыйган сөстөр кандыг падежте тур, тып бижигер.

Бис <u>даг куду</u> чордувус.	Углаарының падежте
<u>Шаг</u> каш боп тур?	
Маадыр-оол <u>кичээлге</u> эрте барган.	
Бо <u>номнуң</u> чуруун көрээкэй.	
Кулун-оол <u>башкыны</u> өөрткен.	
<u>Агамда</u> кылын ном бар.	
<u>Адажымнан</u> кады ойнаар дуралыг мен.	

3 Күзүн кижилер чүнү кылырын домакташкаш, “Күс” дээн чогаадыг бижигер.

Ажыглаар сөстөр: сиген кагар, чимис чыыр, ногаа чыыр, сургуул баштаар, куштар чанар, калбы дүжер, калбы саргаяр, күзегге хонар, хүн сериидээр.

Күс

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчуур. Демдек адын ылгап таныыр. Кандыг? деп айтырыгга харыылап, сөс каттыжыышкыны бижиир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

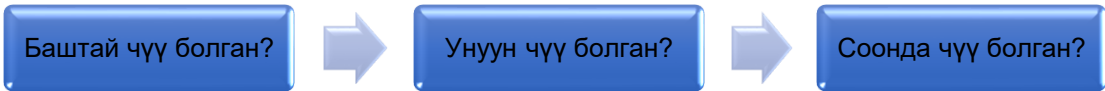
1 Сөзүглелди билип номчугар. Айтырыг аайынан утказын домакташкар.

Алдын явлык

Бурун бир хаан “Мени мегелээн, меге аайтып шыдаан кижиге алдын явлык бээр мен” деп чар тараткан. Бо дугайында бир ядыы оол дыңнааш, хаанны мегелептейм деп бодаан. Сугнуң корчугур савазын алгаш баарда, хаан:

- “Сен чүге келдиң” деп тур. Ядыы оол: -“Мен силернен алымымны алыр деп келдим. Силер меннен бо сава долу алдын алган силер!” деп тур. Хаан ажынып, “Сеңгээ бээр алым менде чок. Сен меге аайтып тур сен ” деп тур. Ядыы оол “Мен меге айткан болсам, силер айтканыгарнан алдын явлыыгарны бергер” дээн.

Хаан ядыы оолдуң аргазын билгеш, “Сен мегелевээн ирги сен” дээрде ядыы оол “Ынчалса силер мээң алдынымны ам дораан үндүрүп бергер” дээрде, хаан аргажок айтканынан, аргалыг бичии оолга алдын явлыкты ыыт чок берген дидир.

2 Айтырыгларга харыылап бижигер.

1. Хаан чүү деп чар тараткан?

Хаан мени мегелеп шыдаан кижиге алдын явлык бээр мен дээн.

2. Хаан ядыы оолга чүге ажынган?

.....

3. Оол хаанны мегелеп шыдаан ба?

.....

4. Хаан оолга алдын явлыкты берген бе?

.....

5. Сен хаан турган болсаң канчаар сен?

.....

3 Кандыг? деп айтырыгга харыылап, сөс каттыжыышкыны чогаадып бижигер.

угаанныг хаан

сергелең оол

Кандыг?

.....
 .....
 .....
 .....

Кандыг?

.....
 .....
 .....
 .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөстөрниң утказын домактажыыр, удурланышкак болгаш нарын демдек аттарын ажыглап өөрениир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Харылзаалыг чугааны номчугар, арагарда домакташкар.

-Чинчи сен кандыг өңге дуралыг сен?

-Мен **көк** өңге дуралыг мен.

-Сен чүнү кылыр дуралыг сен?

-**Чараш** оюннарымны алгаш, адаштарымнан кады ойнаар дуралыг мен.

-Өөгөрдө каш кижиге бар?

-**Шыырак** энем, **ажылсак** авам, **шыдалдыг** аачам, **чүгүрүк** дуңмам, **илдең** мен дээн 5 кижиге бар.

-Бодуңну чүгө **илдең** деп тур сен?

-Мен эки адаштарымнан кады хөлзежиپ ойнаар болгаш, база мени улуглар **дылы дыт кезиме** дээр болурда бодумну **дылбырак** дидим.

-Шынында-ла **сергелең, дылбырак** иргин сен дагын харгышкыжа байырлыг.

-Че, байырлыг **томаанныг** оол.

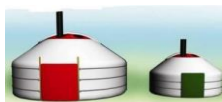
2 Удурланышкак уткалыг демдек аттарын бижигер.

узун
кыска

.....
.....

.....
.....

.....
.....

.....
.....

.....
.....

3 Нарын демдек аттарыга домак чогаадып бижигер.

Домак чогаадыр сөстөр: ап-ак, хап-хара, ногаан-ногаан, көк-көк, кып-кызыл, хара-ногаан.

1. Хүннү бадыр хар чааш, черни ап-ак хар шыпкан.
2. ....
3. ....
4. ....
5. ....
6. ....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Түң болгаш дугаар сан аттарын ылгап, чиге бижип, хереглеп өөрениир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Харылзаалыг чугааны номчугар, арагарда домакташкар.

Тос тос

Бир тосда канчаар?

Бел черге хар немежиир.

Ийи тоста канчаар?

Инек сүдү доңар.

Үш тоста канчаар?

Үүжелиг эът өззэнге чедир доңар.

Дөрт тоста канчаар?

Дөнен ирттиң кудуруу доңар.

Беш тосда канчаар?

Белде хар эриир.

Алды тоста канчаар.

Арат чонувус шагаалаар.

Чеди тоста канчаар?

Чер черниң хары эриир.

Сес тоста канчаар?

Суг хап, мал төлдээр.

Тос тоста канчаар?

Тарваан болгаш ижээн амытаннар үнер.

Моол иргит Нацаг оглу Мөнххүү

2 Шүлүкте тодараткан сөстөрни чыып бижигер?

бир ....

....

....

Чыып бижиин сөстеригер төөзү кандыг айтырыгга харыылаттынар арагарда домакташкар.

3 Экитир боданып, айтырыгларны шын харыызынга холбагар.

1. Чеден сес инек ниити каш дуюглуг? А. 1380

2. Алдан тос кижиниң хол будунуң эргектери катышкеш каш болур? Б. 492

3. Чүс үжен дөрт кижиниң кулааның саны каш болур? В. 312

4. Бир өшкү ийи мыйыстыг болса, ийи чүс дөртөн алды өшкүде ниити каш мыйыс бар? Г. 268

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Түң сан ады болгаш дугаар сан аттарын ылгап танып, оларны шын бижип өөрениир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Он ийи чылды дараалал аайынан дугаарлап бижигер.

4 дугаар чыл

... дугаар чыл

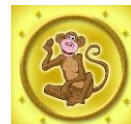
... дугаар чыл

... дугаар чыл

... дугаар чыл

... дугаар чыл

... дугаар чыл

... дугаар чыл

... дугаар чыл

... дугаар чыл

... дугаар чыл

... дугаар чыл

2 Түң сан аттарын дугаар сан аттары кылдыр бижигер.

бир	бир дугаар	алдан	алдан дугаар
тос	.....	тозан	.....
чеди	.....	сезен	.....
дөрт	.....	чүс	.....
сес	.....	үжен	.....
ийи	.....	дөртөн	.....

3 Уругнуң кылган кылдыныгларын дугаарлааш, кылдыныг аайынан чогаадыг бижигер.

Ажыглаар сөстөр: даңмылан, тургаш, чуур, солуур, кежээ, эдиин, дөжээн, хевин

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Чурукта кылдыныгларны адап, аразынга хоочулажыыр, сөзүлелди билип номчуур, утказын тайылбырлаар бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Чурукту көргөш, тайылбырлагар.

2 Сөзүглелди билип номчугар. Утказын айткар.

Чайлаг

Мени Уран-кыс дээр. Мен моол улустуң Баян-Өлгий аймааның Цэнгэл сумунуң малчыны Кежиктин ийи дугаар уруу боп төрүүн мен. Бистиң өг Цэнгэл Хайраканның бели Албан-Орукка чайлаар. **Чайлагның** суунуң агымы сүрлүг чагай. Агым сугнуң эриин эдерти ак шур кептиг өглер дистинчип олургулаар. Оолдар бөмбүк, кажык, хорлу, ак-ыяш дээн оюннар ойнап көлсежиир. Улуглар адыл малын малдап, малының ажык дузазын көрүп, аң кужун аңнап, алдай дээдизинге чалбарып олурар. Кожаа өглер аалдажып, бир бирээзинге **дузалажып** көстүүр.

Буруңгуда албанның шуудунчуларның чаавыла чоруур оруу турган болгаш бо черни Албан-Орук деп адаан деп улуглар **хоочулаан**. Бо чайлаг сериин болурда, аалдап келген **аалчыннар** “канчап чайлап олур силер, моогар чүүден соок дожуун буганың чери эмес чүве бе?” дишкилеп чаныксаар.

Мен чайлаамга барваан беш чыл болду. Чайын изиг хүнде чайлаамның агым суун сүрлүг сактыыр мен. Суксаарымда суунуң даажы улам дыңзыг дыңналган кептиг болур. Каяа чорса-даа, чараш чайлаам үргүлчү сагыш сеткилимде чурук кептиг көстүп турар. Чайлаамны бо шиинде чагай турсун деп күзээр мен.

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Кылыг сөзүнүң үелерин ылгап билир онаалгалар кылыр бис. Кылыг сөзү эрткен үе, амгы үе, келир үе дээн үш үелиг.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1) Үстүндө сөзүлелди дагын номчууш, айтырыгларга харыылап бижигер.

1. Уялга каяа чайлаар турган?

Уялга Албан-Орукка чайлаар турган.

2. Чайлагга оолдар кандыг кандыг оюн ойнаар турган?

3. Уялгага чайлагның чүзү чаагай боданган?

4. Улуглар чүнү кылыр?

5. Уялга чүге чайлаан сактып турар?

2) Домактарны номчууш, кылыг сөзүнүң үелерге чиге холбагар.

1. Чайлаамны бо шиинде чаагай турсун деп күзээр мен.

2. Бурунгуда албанның шуудунчуларның чаавыла чоруур оруу турган болгаш бо черни Албан-Орук деп адаан деп улуглар хоочулаан.

А. Эрткен үе

Б. Амгы үе

В. Келир үе

3. Каяа чорса-даа, чараш чайлаам үргүлчү сагыш сеткилимде чурук кептиг көстүп турар.

3) Сөстөрни номчууш, кылыг сөзүнүң үелеринге ылгап бижигер.

Ылгаар сөстөр: ырлаан, киржиир, чуруур, бижип тур, дыңнаан, өөрениир бис, доорап олур, доостуур, көрүп тур, барган, аайтып тур, чуглуур, өөрениир силер, көргөн, кылып тур, сураглаан, үрелиир, чаңчап тур.

Эрткен үе

ырлаан

.....

.....

.....

.....

.....

Амгы үе

бижип тур

.....

.....

.....

.....

.....

Келир үе

чуруур

.....

.....

.....

.....

.....

4) Бо кижилер үш хүн кандыг, кандыг ажил кылганын тайылбырлагар.

дүүн

бөгүн

эртен

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Даптаакай бөлүккө өөрөнгөн билиивисти ажыглап, онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Номчууш, одуруг бүрүзүнөн бир, бир көвейниң сан кожомактыг сөстү тыпкар.

- А. Күске, күскени, күскелиг, күскелер, күскеде, күскелээр.
- Б. Дөжек, дөжекти, дөжектиг, дөжекте, дөжектер, дөжекте.
- В. Хөне, хөнелиг, хөнелээр, хөнеге, хөнелиг, хөнелер.

2 Домактарны номчууш, үелерге чиге холбагар.

1. Алдынай аъттыг кижилерни эдерип, көдээ чоруур. А. Эрткен үе
2. Алдынай аъттыг кижилернен кады көдээ чоруун. Б. Амгы үе
- 3 Алдынай аъттыг кижилернен кады көдээ чоруур деп тур. В. Келир үе

3 Чугаа кезектеринге таарты үш, үш сөс бижигер.

Чүве ады	Демдек ады	Сан ады	Кылыг сөзү

4 Сүт деп сөстү падежке өскертип, домактарны четкилдеп бижигер.

- А.п. Аачам көдээнен улуг **сүт** (чүү?) экелди.
- Х.п. .... (чүнүң?) өрөмези сүрлүг чаагай амданныг болур.
- Б.п. Оолдарым, ... (чүге?) хойтпактыг халбага суп болбас.
- О.п. Көдээнен келирде ..... (чүнү?) ажытбайн экел.
- Т.п. Соолуг ..... (чүде?) инектиң хылы дүжүп калып тур.
- Ү.п. .... (чүүнен?) тарак шуглаар база шай сүдээр.
- У.п. .... (чүү куду?) суг кудуп болбас.

5 Саннарны бодааш, шын харызынга холбагар.

- А. Алдан беш кижиде чеже карак бар?
- Б. Бир инек ийи мыйыстыг. Сезен беш инекте каш мыйыс бар?
- В. Дөртен беш тевениң ийи бөгенинге кудуруун немээрде, чүс үжен беш болур.

1. 135
2. 130
3. 170

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Таныштырылганы номчууш, ылгалын домактажыыр бис.
Номчуурда билип номчугар.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүлелди билип номчугар. Утказын домакташкар.

Мээң адыжымны Маадыр-оол дээр. Мен агамнан кады Харааты бардым. Хараатының чери ак чаагай чер иргин. Мен барган өөмгө беш шуудай аргасын чыгдым. Адаштарымнан кады ширикке чүгүрүп, чаршып ойнадым. Өггө келгеш, адаштарымнан кады ойнаамнымны аргасын чыганымны энемге хоочулап бердим.

Мээң адым Уялга. Мен 4 дугаар ангиде өөренип турар мен. Мен силелерге Харааты бажынга 5 хүн дыштанган дыштанылгамны таныштырайым. Дайымның өөнгө барып турдувус. Олар даңмылан эрте туруп, хүн баткыжа, хүнзедир ажилдаар. Бүргөп келирде, шыдашпайын ол өгнүң оолдарынан кады аргасын чыгдым. Ол өгнүң беш чаштыг оглу мээң чыгган чартык аргасынарымны чажып турду. Мен ужурун сурап алгаш, кургаг аргасын чыыр болдум.

Аргасынның кургаан билбейн турганымга ыядып турдум. Бүгү чүвениң ужурун башкы кижин билип турар. Мен башкымга кончуг идегээр мен. Ол ужун мен башкы болур сорулгалыг боп чанып келдим.

2 Айтырыгга харыылап бижигер.

а. Маадыр-оол, Уялга ийи чүнү таныштырды?

.....

б. Оларның кайсының таныштырылгазы билдингир иргин?

.....

в. Уялга көдээ баргаш, чүнү билип алган?

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Таныштырылга бижип, бижиин таныштырылгавысты адаштарывыска азы өөвүстүң улузунга таныштырар бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Таныштырылга төлевилелин доктаадып алгар.

Таныштылганы төлевилээрде:

- 1. Бодунуң күзел сонuurгалын эгезинге
- 2. Кылган болгаш кылыр чүүлдерин кол кезээнге
- 3. Күзээн күзелинге канчап чедерин соонга бижиир.

2 Үстүнде төлевилел аайынан бодуңуң таныштырылганы бижииш, адаштарыңга таныштыр.

Чижээлээрге:

Эгезинге:

Мени Кенже дээр, 4 дугаар ангиде өөрениир мен. Мен ырлаар бүжүглээр сонuurгалдыг мен. База кажык ойнаар сүрлүг дуралыг мен.

Кол кезээнге:

Мен адаштарымнан кады хүннү бадыр көлсежип ойнадым. Чүге дээрге, үүр харгышпаан адаштарымны сактып калып тур мен. Эш-өөр деп чүве кижиге эң-не херектиг чүүл. Адаштар бир бирээзинге шын чүрээнен дузалажыыры коюу боданыыр. Мен адаштарымны үргүлчү хүндүлөп чоруур мен.

Соонга:

Кижии бүрүзү сургуулун дооскаш, мергежилдиг болуксаар. Мен эмчи болурун күзээр мен. Чүге дээрге мен кижилерге дузалаксаам келир. Аарып турган кижилерни экиртип, ак халаад кедип ажылдаарын күзээр мен.

Ажыглаар сөстөр: сонuurгал, күзел, кылыр, ойнаар, чаагай, коюу, мергежил, ажылдаар, хүндүлээр.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Медээлелди номчууш, херектиг чүүлдерни бижип, демдеглек алгар.
Тестиниң чүгле чөп харызын төгериктээр силер.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Медээлелди номчууш, херектиг чүүл турса, демдеглек бижип алгар.

Карак хамгаалаар арга

Карак кижиниң эң чугул эрхтени. Карактың дузазынан кижичер делегейни көөр. Ол ужун оолдар силелер бичиигернен карагарны хамгаалаар уjurлуг силер. Каракты канчап хамгаалаар?

1. Каракты чидиг херелден хамгаала. База улуг бүлүргөй херел карак багайтадыр. Херел чүүн хол ийиктен ном, кыдырааштың кырынга дегсе эки.

2. Чыдып номчуур болгаш номчуп бижип турган чүүлүн кедергей чоошкунан көрсө, карактың көөрү багып, ыраакта чүве көрүп шыдавас карак чок болур. Ол ужун ширээге дегси олуруп, карактан 35 сантиметр чайлыг номчуп тургар.

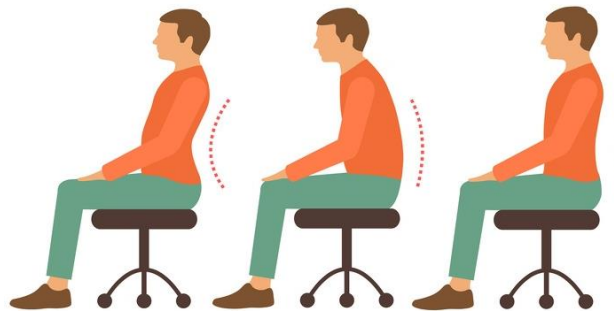
3. Хир, тоосун доурак улуг, салгын херел бичии кирер бүлүргөй херелдиг бажың карактың көөрүңгө багай. Ол ужун өөгөрү эки шеверлеп, арыг шеверни экитир сагып тургар.

4. Телевизор көөр, компьютер база дасыннан оюн ойнаар болса, хүнде 2 шагнан артык хереглеп болбас.

5. Каракка айыылдыг чидиг бистиг чүүлден ойнап болбас.

6. Кичээл даптаар, ном номчуур санында 30 минут санында карагарны амырадып, карактың дасгалын кылып тургар.

2 Чурукту көргөш, кайызы чөп, буруузун домакташкар.

3 Тестиниң шын харызын тыпкаш, төгериктегер.

1. Улуг тоосун доуракка турса, карак багыр ба?

а. карак багыр б. карак багывас в. баш аарыыр

2. Каракты чүгө хамгаалаар?

а. шеверчи болуксааш б. кижиге карак эң чугул в. чиге олуруп өөрениир ужун

3. Номну карактан каш сантиметр чайлыг тудуп номчуур?

а. 15см б. 25см в. 35см

4. Оолдарны телевизор болгаш дасынны хүнде каш шаг көөрүн чөпшээрээр.

а. 1 шаг б. 2 шаг в. 3 шаг

5. Кичээл кылырда, херел кыдырааштың кай ийинен дээп турса эки?

а. чүүн ийинен б. артынан в. барыын ийинен

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Шүлүктү номчууш, утказын домактажыыр. Шүлүктү шээжилээр, тода аайтыыр.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Шүлүктү уран, тода номчууш, шээжилеп алгар.

Кичээл баштаарының мурнуу хүн

Сургуул баштаар хүннү
 Сүрлүг-ле манаар мен.
 Сойул эртем өргээзинге
 Сеткилим мени далаштырар.
     Арыг эртемниң амданы
     Аргажок мени далаштырар.
     Аас-кежиктиг эртем далайын
     Аштынарын манаарымны.
 Кичээл баштаар бо-ла үе
 Күзелिमни улам чидиглээр.
 Көлсежип кады өөрениир
 Кончуг эштеримни манаарымны.
     Кожуун чурттуң ажы-төлүнгө
     Эртем деп чигирни белеттээр
     Кайгамчыктыг башкыларымны
     Этжок-ла сактыырымны.
 Ала чайны андара
 Алдын өргээмни сактыынымны ай.
 Ала караамны шимсем-даа уйгум келбээди.
 Ай, кичээл түрген баштаары кай.

Донгак хөйүк Эрдэнэбаяр уруу Шагдар

2 Айтырыгга харыылагар.

1. Кичээл баштаар коюу ба?
 Кичээл баштаарда, үүр харгышпаан адаштарынга харгыжыры коюу.
2. Алдын өргээ деп чүнү аайтып тур?
 .....
3. Сен кичээл баштаарын мынчап манап көргөн сен бе?
 .....
4. Шүлүкте кай үе үнүп тур?
 .....
5. Сургуулга келири чүгө чаагай?
 .....
6. Эртемни чүгө чигирнен дөөйлээн?
 .....
7. Бо өөреникчиниң чүгө уйгузу келбээн?
 .....
8. Ангиңниң адаштарынга чүнү аайтыксаар сен?
 .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Чурукту тайылбырлаарда, башка кижилерге билдингир, аай баштыг тайылбырлаар.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Кандыг үеде болур болуушкуннар иргин? домакташкар.

2 Дуралыг кичээлдериниң мурнун дугуула. Кашты-даа дугуулап болур.

1. Математик	6. Чурук
2. Моол дыл	7. Күш дамыр
3. Тыва дыл	8. Кижиге болгаш нийгэм
4. Кижиге болгаш хүрээлел	9. Кадыкшыл
5. Кижизидилелиг билиг	10. Хөгжүм

3 “Мээң дуралыг кичээлим” дээн седиптиг чогаадыг бижигер.

Ажыглаар сөстөр: сургуул, бистиң, дуралыг, ангиниң, сонуургаар, күзээр, номчуур, бижир, кичээл өөрениир, кылыр, бижир, өг, адаштарым.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Чиге бижиттинген чалалганы танып билир. Чалалганы аай баштыг билдингир бижип өөрениир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Чүге чалалга бижиир? домакташкар.

Кандыг бир байыр ёзулалга хүндүлээн кижизин чалаар. Чалаарда чалалганы бижип бээр. Чалалганы алган кижича чалалганы номчууш, чүнүң чалалгазы, каштың хүн, каяа, каш шагда болурун билип алыр.

Чалалга

Эргим хүндүлүг .....силерни уруувус Уялганың үжүглел байырлалының шайынга чедип кээригерни чалап тур бис.

2022 чылдың 3 айның 22 хүнү
11 шагда
Ачазы: Сарыг
Авазы: Чечек
Өөвүске

2 Чалалганы номчууш, кандыг частырыг барын хоочулашкар.

Чечекке
Мээң төрөөн хүнүмге кел.

эртен

Чалалга

11 айның 7
6 шагда

3 Байырлалдарга таарыштыр чалалга бижигер.

Чечек,.....
.....
.....
.....

Керей,.....
.....
.....
.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчуур, утказын домактажыыр бис. Улуг сек, чартык секти чиге хереглеп өөрениир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелди билип номчугар.

Уруг болгаш мөөкү

Ийи уруг өө куду сагсы долу мөөкү ап чоруп тур. Харын чанарда, олар темир орук кырынан кежер ужурлуг турган. Ол ийи вагон ыраак көстүп тур деп бодааш, орук кырынга үнүп баргыжа угбазы:

Дуңмай, чоруп болбас соңгаарла! деп тур. Ынчалгыжа вагоннуң дааш шимээнинге угбазының чүнү айтканын дыңнап шыдаваан дуңмазы “Угбам мени соңгаарлап болбас, бурунгаар чор!” дээн деп бодааш, темир орук кырынан халдып кежер дээш, бүдүрүп ушкаш, сагсылыг мөөкүзүн төп алган.

Дуңмай, кыдыыңда мөөкүлери каавыт дээрде, угбам мени “Мөөкүңү чыг!” деп айткан деп бодааш, темир орук кырынан үңгелеп чыып үнүп тур иргин.

Машинист вагонну доктаадып шыдаваан...

Угбазы сандарап алгырган. Чорукчулар төөзү вагоннуң соңкузунан караан улгаттырып кайгап көрүп, үлчүлүкчү бар күжүнөн чүгүрген.

Вагон өткен соңгаар көрсө, уруг оруктуң ийи темириниң аразыңга куду көрүп шимчевейн чыткан. Харын вагон элээн ыраан соңгаар дискетеп өңдейгеш, мөөкүзүн чыып алгаш, угбазыңга чүгүрүп келген.

Баштай чүү болган?

Унуун чүү болган?

Соонда чүү болган?

2 Домактарны номчугар. Улуг секти каяа бижиинин домакташкар.

Угбазы сандырап алгырган. Чорукчулар төөзү вагоннуң соңкузунан караан улгаттырып кайгап көрүп, үлчүлүкчү бар күжүнөн чүгүрген.

Вагон өткен соңгаар көрсө, уруг оруктуң ийи темириниң аразыңга куду көрүп шимчевейн чыткан. Харын вагон элээн ыраан соңгаар дискетеп өңдейгеш, мөөкүзүн чыып алгаш, угбазыңга чүгүрүп келген.

3 Домактарга !, . ? демдектерни таарты кагар.

1. Кичээлигерни идепкейлиг кылгар
2. Мен ногаан көк чеңгир сарыг өңнүг чечектер чурудум
3. Сен онаалгаңны кылдың ба
4. Бир ийи үш дөрт беш эргээгерни санагар
5. Сен каш чаштыг сен
6. Дуңмай чоруп болбас угур
7. Мен дагаа көргөш сүрлүг чожудум
8. Аачаң кажан келир

!
,
?
.

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчуур. Сөзүглелге хамаарыштыр онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелди дагын номчууш, айтырыгларга харыылагар.

1. Ийи уруг чүнү кылган?

Ийи уруг мөөкү чыгган.

2. Угбазының айтканын дуңмазы чүге дыңнаваан?

.....

3. Машинист вагонну доктааткан ба?

.....

4. Улус төөзү чүге соңку куду чүгүрген?

.....

5. Бичии уруг угбазыңга харгышкан ба?

.....

2 Домактарны номчууш, шын домактарны демдеглегер. ✓

Оолдар ойнап тургаш, уругну орук куду чорудупкан.	☐
Вагонда улустар төөзү алаң боп соңкунан кайгаан.	☐
Ийи уруг илдеңнээн.	☐
Ачазы ийи уруун дилээн.	☐
Уруг темир оруктуң аразыңга шимчевейн чыткан.	☐
Ургулар вагон келирин билбээн.	☐
Угбазы дуңмазын хоруса-даа, буруу дыңнап турган.	☐
Вагон чорууш өдерде, улустар сүрлүг корткан.	☐
Вагон доктаан.	☐
Машинист вагонну доктаадып шыдаваан.	☐
Ийи уруг өөрүшкүлүг харгышкан.	☐

3 Сен бичии уругнуң орнунга турган болсаң канчаар сен? Арагарда домакташкар.

Чижээлээрге: Мен бичии уругнуң орнунга турган болсам, төктүүн мөөкүнү чыгбас мен. Чүге дизе ол вагоннуң оруу турган. Сак, кажар турганы чер-ле эки деп бодаар мен.

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Бо бөлүктөн билип алган билиивисти ажыглап, онаалгаларны кичээнгейлиг кылгаш, бодувусту үнелээр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

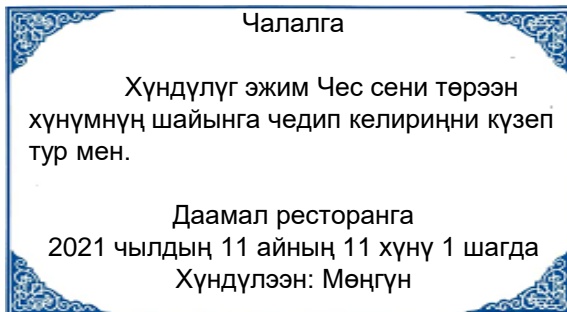
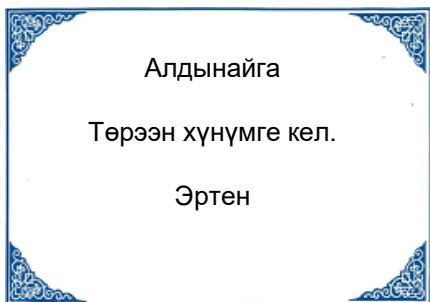
1 Сектер орнунга сөстөрни таарты бижииш, домактарны четкилдегер .

Ажыглаар сөстөр: бир бирээзинге, көлсежип, Эш, кады, сактып, хүндүлөп

Мен адаштарымнан ..... хүннү бадыр ..... ойнадым. Чүгө дээрге үүр харгышпаан адаштарымны ..... калып тур мен. .... өөр деп чүве кижиге эң-не херектиг чүүл. Адаштарымның ..... шын чүрээнен дузалажыры коюу боданыыр. Мен адаштарымны үргүлчү ..... чоруур мен.

2 Чалалганы номчууш, кайсы чөп бижиттинген домакташкар.

3 !, . демдектерни чөп бижиин домакты тыпкар.

- А. Аачам! Ном номчуур дуралыг мен.
- Б. Ээй! уруглар кичээлигерни экиртир кылгар, удавас сургуул амыраар.
- В. Сен кажан, каяа баар сен!
- Г. Малдың сүдүнөн ааршы быштак өреме кылыр.

4 Домактарны номчууш, шын домактарны демдеглегер.

Таныштырылганы таныштырарда, араай ыыттан таныштырар.	☐
Таныштырылганы таныштырарда, бодунга идегелдиг, тода ыыттан таныштырар.	☐
Бодаанын төөзүн бижииш, таныштырса эки.	☐
Таныштырылганы кымга-даа таныштырып болбас.	☐
Бодаанын чөп айлыг баштыг бижииш, хынааш башкаларга таныштырар.	☐
Таныштырылганы частырыг чок бижиир.	☐

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүлелди билип номчууш, утказын домактажыыр. Сөзүлелден билип алган билиивисти ажыглап, айтырыгларга харыылаар бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелди билип номчугар, домакташкар.

Ыыт чок уруг

Бичии уруг өөнге өөрүшкүлүг, чүүнен-даа сагыш човавайын, туразынан турду. Оолдарның өөрүшкүлүг чыргалдыг, кандыг-даа бодап сактыын чүве чок туразынан дыңзыг, дыңзыг ырлап турду. Кончуг идепкейлиг турган болгаш дөжек кырынга ыр ырлап халдып эгелээн.

Ынчалза-даа бо үеде авазының сагыш сеткили ындыг-даа эки эмес турганын бичии уруг билип турган. Уруг ыыдын улам дыңзыдып турган ырын дыңнааш, авазының бажы улам аарып эгелээн. Соонда авазы шыдашпайын “Чүге карган кептиг алгырып турар сен! Багай алгырса тургаш, бүдүн бажымны аартып кагдың. Аксыңны хаггаш ыыт чок олур.” дээн.

Ол үеде авазының бажы этчок улуг аарып турган. Шынында уруунуң ыыды багый турган эмес, бажы аарып турганынан болгаш ынчап аайткан. Ынчалза-даа уруг авазының аайткан сөзүнге идегеп турган. Олап соңгаар бодунуң ыыдын кижидыңнаар аргажок багай деп бодап, дагын кажан-даа ырлавайын турарын шииптирлээн. Ужуру багай ыыдынан кижилерни тапжокталдырарын күзевээн.

Сургуулга киргеш, сөс домаа эвээш, сөзүңүң байлаа таарыы нийгэмге идепкейи кокшак уруг болган. Унуун кижилерге эки уруг дээрзи “ыыт чок уруглар” деп билгеннен болгаш мындыг боп өскен. Мооң ужуру эң ынак авазының аайткан чаңгыс домаа иргин

Баштай канчанган?

Унуун канчанган?

Соонда канчанган?

2 Айтырыгларга харыылап бижигер.

1. Уруг каяа ойнап турган?
Уруг бодунуң өөнге ойнап турган.
2. Уругну авазы чүге чаңчаан?
.....
3. Авазы уругну чүү деп чаңчаан?
.....
4. Уруг чүге ыыттавас болган?
.....
5. Уруг бодунуң ыыдын кандыг деп бодаан?
.....
6. Эки уруглар кандыг турар деп ол бодаан?
.....

Өөреникчиниң ады: .....

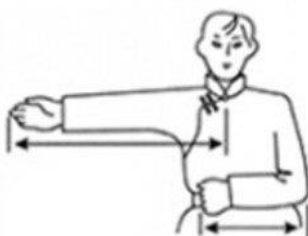
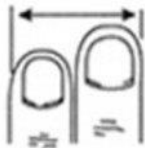
Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Түң сан ады болгаш дугаар сан аттарын ылгап танып, оларны шын бижип өөрениир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Арагарга домакташкаш, хемчеглерни чиге адагар.

2 Домакты номчууш, сөзүглелдин кай кезээнге таарып турарын холбагар.

1. Уруг ыт чок уруглар эң эки уруглар деп бодаан.
2. Уруг дөжөк кырынга дыңзыг, дыңзыг ырлап халдып эгелээн.
3. Авазынга “ыттава” деп чаңчаткан.

- А. Башкы кезээ
 Б. Кол кезээ
 В. Түңнел кезээ

3 Домактарны номчууш, шын домакты демдеглегер. ✓

Уруг дөжөк кырынга ырлап халдып турган.	☒
Аачазының бажы аарып турган.	☐
Авазы дыңзыг ырлаан.	☐
Уруг ыт чок уруглар эң эки деп бодаан.	☐
Уруг адаштарынан каткырып, көлсөп ойнаар.	☐
Бирээге өкпелесе, уучулап өөрениир херек.	☐
Өкпелешсе аразында хоочулажып болбас.	☐
Ада, иези оолдарынан эки хоочулажыыр ужурлуг.	☐
Авазы сүрлүг багай чаңныг кижиги.	☐

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Шүлүктү номчууш, утказын домактажыыр. Шүлүктү шээжилээш, тода аайтыыр.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Шүлүктү номчууш, утказын домакташкар.

Авам

Адыс даңны адыр чайгап,
Ак сүдүн харам чок эмискен.
Артыштыг сугнан чуп,
Арыг шевер өскүргөн авам.

Авам, авам ак сагыштыг авам.

Аяк чуурнан баштааш,
Аалчын хүндүлээринге чедир,
Алгы ууштаарнан баштааш,
Ажыл-ишке өөрөткөн авам.

Авам, авам аас-кежиктиг авам.

Амытан кижини алалавайын,
Ажыл-ижинге дузалажып,
Ала карааның чажын көргүспейн,
Амыдыралга өөрөткөн авам.

Авам, авам ажыл-ишчи авам.

Донгак хөйүк Эрдэнэбаяр уруу Шагдар

2 Авагарның эки шынарларын бижигер.

3 Айтырыгларга харыылап бижигер.

1. Аваларывысты хүндүлээри чөп бе? Чүге?

Аваларывысты хүндүлээри висти чөп. Чүге дээрге ол, бисти үргүлчү хайрлап хамгаалап турар.

2. Авагар өгге кандыг, кандыг ажыл кылыр?

3. Аваңга “улуғ өөрдүм” деп аайтып көргөн сен бе?

4. Аваң өг ажылын кылырда, дузалажыыр сен бе?

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди номчууш, утказын домактажыыр. Кезек бүрүзүнүң утказын бижиир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелди номчууш, утказын домакташкар.

Оорчу бодун тудуп бергени

Бир оорчу дүне аалдың дээвиринге кирип тон, бөстөр оорлааш, дүжерде сигенниң серээзиниң кырынга ужуп калып тур. Даажын дыңнаан аалдың ээзи чарчызын откургаш, лаа тудускаш үндүрген. Ынчангыжа бир чарчызы чалгыырап,

Кым-даа чок турбаан ба, чүзүн шылгаар бис, мыс-ла чорган ёң дээрде, садыгжы эр дээвир куду үнген. Улустарның будунуң даажын дыңнааш, оорчу алган чүүлүн кагаш, каяа чаштыырын бодаан. Ол арада оваалап каан көвей чүве турганын көргөш, иштинге кирип чаштыын. Ооң чаштыын көвей бараан чүүлү тамкының калбызы турган иргин.

Садыгжы эр дээвир кырынга үнгөш,

Кандыг бир чүве ыыттаанын мен дыңнаан мен дээрде чарчызы:

Мыс азы өгнүң бук сүнесини-ле чокпа, өске чүүме ыыттаар чүве? дээн.

Садыгжы оваалыг тамкының кыдыынан өдерде, чүнү-даа билбээн.

Че, че мен хей чүүл дыңнаан кептиг мен. Мында кым-даа чогул, дүжээли деп тур. Дээвир кырынга үнүп келген кижилер дагын дүжүп чыдар деп оорчу бодааш, “че болар чоруурда, соңкунан үнейим деп бодаан”.

Ынчалгыжа хаайы эп чок боп азырар дигиже, аас хаайын баскан иргин. Садыгжы, чарчызы ийи дүжер деп тургужа, булунда турган кижии азырар шимээн үнерин дыңнааш, дагын барып амдыы оорчуну тудуп ап тур.

Баштай чүү болган?

Унуун чүү болган?

Соонда чүү болган?

2 Сөзүглелдин башкы кезээнде, кол, түңнел, кезээнде чүү болганын бижииш, номчуп таныштыргар.

Бо сөзүглелдин башкы кезээнде: Оор кылыр кижии аалдың дээвиринге үнүп, оор кылыр дээш, хараңгыда серээ кырынга ушкаш, ол өгнүң ээзинге дааш билдирип каар.

Кол кезээнде:

.....

.....

.....

.....

Түңнел кезээнде:

.....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчуур. Бижиир онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелди номчууш, утказын домакташкар.

А. Садыгжы, чарчызы ийи дүжер деп тургужа, булунда турган кижии азырар шимээн үнерин дыңнааш, дагын барып амдыы оорчуну тудуп ап тур.

1.Сөзүглелдин башкы кезээ.

Б. Кандыг-бир чүве ыттаанын мен дыңнаан мен дээрде чарчызы:

Мыс азы өгнүң бук сүнесин-ле чокпа, өске чүүме ыттаар чүве? дээн. Садыгжы оваалыг тамкының кыдыынан өдерде, чүнү-даа билбээн.

2. Сөзүглелдин кол кезээ.

В. Бир оорчу дүне аалдың дээвиринге кирип тон, бөстөр оорлааш, дүжерде сигенниң серээзиниң кырынга ужуп калып тур.

3. Сөзүглелдин түңнел кезээ.

2 Домакты медээ домаа кылдыр өскертип бижигер

Улустарның будунуң даажын дыңнааш, оорчу алган чүүлүн каггаш, каяа чаштыырын бодаан?

.....
 .....
 .....
 .....

3 Айтырыглар аайынан арагарда домакташкар. Бодунуң бодалын илередиирде, башка кижилерге дыңналыр кылдыр дыңзыг тода домактаныр база эштериң домактанып турарда, дыңнаарыңны утпа.

1.Оор кылыры чөп бе? Чүге?

4 Оорчуга чүнү чагыыр силер, бижигер.

1. Дагын оор кылбагар!
2. ....
3. ....
4. ....
5. ....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Түң сан ады болгаш дугаар сан аттарын ылгап танып, оларны шын бижип өөрениир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелди номчууш, утказын бодугарның сөзүгернен аайткар.

Өрт

Бир күзүн сиген үезинде эр, кызы чок төөзү ажылга үнүп, суурга кырганнар оолдар-ла калган. Бир аалга энези 3 ачызынан кады калып тур. Энези пиизиңин одап кааш чыдарда, арнынга хара сээк олургаш турарда, бажын алчыырынан ораагаш, удуп калып тур. Үш чаштыг Маша уруг пиизиңин ажып, бичии көмүр кудуп алгаш, сиген кажаазынга кирген. Ында улуг күпенелиг сиген турган.

Уруг көстелген көмүрүн сиген алдынга суккаш, үрүп баштаарда, хенертен “дүрт” деп кыварда, өөрүп өөнге киргеш, чаанан кылаштап турар өйүн ашкан дуңмазын чедип келгеш,

Көрнөн дуңмай, “Мен чаагай от оккулган тур чок мен бе?” деп тур. Кажаалыг сиген бырак чалбыышталып өртенип, улуг ыш, кеңшии болурда, корткан ийи уруг дагын бажың куду чүгүрген. Дуңмазы бозагага бүдүрүп ушкаш, хаайын кемтедип ыглаарда, Маша сөөртүп киирген. Харын энези чүнү-даа билбейн удуп чыткан.

Ол аалдың улуг оглу сес чаштыг Ваня чаштып ойнап тургаш, сиген кажаазынан ыш буруксуп турганын көргеш, өөнге түрген келгеш, энезин откурган. Энези сандарааш, ачыларын уттууш, өрт өжүрер кижилер кыгырар деп чүгүрген иргин. Маша уруг ширээ алдынга киргеш, хаайын кемтеткен бичии дуңмазынан кады турган. Ваня ширээ алдында мөөреп ыглап турган Маша болгаш дуңмазын кыгыргаш,

Маша түрген үн, өртениир сен дээн. Маша улуг сиген кажаа куду халдыса-даа ыштан болгаш кирип шыдаваыйн чанган. Харын Ваня оол соңку ашкаш, унуун Машаны үн дээн.

Маша үнген соонда, бичии дуңмазын чедип үнер дээш диилбээн. Дуңмазы ыглап агазын “ыңгай” деп итсе-даа Ваня оол ийи удаа бидирип ушкан. Ол чүткүп дуңмазының бажы соңкунан үндүрерде дуңмазы депкиленип ыглаарда, Машаны кыгырып тур.

Маша дуңмазының бажынан тыртып, Ваня артынан итсе тургаш, дуңмазын үндүрүп, боттары-даа өртке көмтевейн мэнди калып шыдаан.

Баштай чүү болган?

Унуун чүү болган?

Соонда чүү болган?

2 Сөзүглелдиң эң соңгу домаан кичээнгейлиг бижигер.

.....
 .....
 .....
 .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди билип номчуур. Сөзүглелдин башкы, кол, кезээн тывар. Ниити болгаш хуу аттарны даптаар бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Башкы, кол, түңнел кезээн тодараткар.

А. Маша сигенге көс апаргаш, үрүп тургаш от үндүрген.

1. Сөзүглелдин башкы кезээ.

Б. Ваня 2 дуңмазын аргалап үндүрген.

2. Сөзүглелдин кол кезээ.

В. Энези от окулгаш, чыткаш удуп калган.

3. Сөзүглелдин түңнел кезээ.

2 Айтырыгларга харыылап бижигер.

1. Маша көстү кайыын алгаш, чүнү өртөткен?

Маша көстү пишиңнен алгаш, сиген өртөткен.

2. От кыварда Маша канчалган?

3. Ваня каяа чүнү кылып тургаш, өрт үнгенин көргөн?

4. Ваня энезин откурарда, энези оттууш канчалган?

5. Оолдар өрттен үнүп шыдаан ба?

3 Сөстөрни ылгап бижигер.

Маша, энези, Ваня, оолдар, сигенчилер, дуңмазы, ачызы, сээк, көмүр, пишиң, көс, сиген, өрт

Ниити аттар	Хуу аттар
Энези,.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

4 Кандыг, кандыг болуушкуннар болган. Чурук бүрүзүн тайылбырлагар.

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди номчууш, утказын домактажыыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелди билип номчугар.

Иениң ынакшылы

“Мен оглумну көрүп болур ба?” деп туң чаа божуун ие сураан. Иезинге кавайлыг оглун бээрде, ол өөрүп эки көрүксээн ужун кавайын чазыпкаш, чожуунунга чүнү-даа аайтырын билбээн. Ие билен үренин көргөш, эмчи арнын буруулап, соңку куду көргөн. Оол кулак чок болган...

Оолду эмчилер шинчилээш, дыңнаар шыдавыры наам, харын көстүүр эрхтени чок деп доктааткан. Унуун соңгаар көвей чыл эртип оглу улгадып, сургуулга кирген. Бир хүн сургуулдан бар күжүнөн чүгүрүп келгөш, иезинге чыпшынып өкпеленчиг мөөреп ыглаан...

Бо болса башкы удаа өкпелээн болгаш “Бир оол мени чемдик дээн” дири ол. Оглу мынчап дорамчылатпышаан өскөн. Чеже ооң адаштары аңаа эки, боду-даа эки өөрениир турса-даа, оларга катышпас турган.

2. Сөзүглелди улаштырып болур айтырыгларнан чогаадып бижигер.

- а. .... ?
- б. .... ?
- в. .... ?

Ажыглаар сөстөр: эмчи, дуза, дузалаар, иези, аачазы, өөрениир, амыдырал.

3. Сөзүглелден билип алганыгарны бодугарның сөзүгернен аайткар.

Баштай чүү болган?

Унуун чүү болган?

Соонда чүү болган?

4 Ол оолга чүнү аайтып, чагыыр силер бижигер.

.....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Түң сан ады болгаш дугаар сан аттарын ылгап танып, оларны шын бижип өөрениир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Айтырыгларга харыылап бижигер.

1. Чаа божуун ие
оглун көргөш, чүгө
чожуун?

1. Оглунуң кулаа чок турган.

2. Оол чүгө бар күжүнен
чүгүп кээп иезинге
өкпеленчиг ыглаан?

2.....
.....
.....

3. Аңаа кым кулаан
бергенин канчап билген?

3.....
.....
.....

2 Домакты номчууш артынга ие, чок дээн харыыны бижигер.

Иези оглунга ийи кулаан берген.

Ие

Аачазы оол чалынарда, кым кулаан бергенин айткан.

Оол өгленип, даштыкы харылзаага ажилга кирген.

Ол оолдун аачазы өлгөн.

Кижиге чаштыкы шырай херектиг.

Кижиге иштиики чүрек, сеткил херек.

3 Сөзүглелдин утказынга таарыыр чечен сөстөрни тып будугар.

Челелиг бызаа арган,
Чевен кижии самдар.

Иениң сагыжы үренинде,
Үрениниң сагыжы дагда.

Чылгының алазы чараш
Дагшаның алазы багай.

Чеди катап хемчииш,
Чаңгыс катап кес.

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Бо бөлүккө көргөн билиигерни ажыглап, онаалга бүрүзүн кичээнгейлиг кылгар.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөстөрнүң орнун тыпкаш, домакты чиге бижигер.

1. ойнаар. Оолдар, көлсежип, чаштыгаа

Оолдар чаштыгаа көлсежип ойнаар.

2. инек, дуралыг, мен, саар, көдээ, Мен, барып

.....

3. ырлаар, бүжүглээр, бис, кичээлинге, хөгжүм, Бистер

.....

4. номчуур, дуралыг, Чинчи, кылын, номнар

.....

5. кажаазынга, ба? Сиген, барды, кире, инек

.....

2 Одуруг бүрүзүндө өске уткалыг бир-бир сөстү тыпкаш, адаанан шыйгар.

а. терек, уну, терме, туурга, хараача, багана, эжик, өреге.

б. аас, карак, кулак, диш, хол, далган, кирбик, бут, эрин.

в. чигирсиг, ажыг, кылын, чуга, узун, кыска, эриидээр.

г. бөр, тоолай, кыдырааш, дилги, күске, тарваан, арзылаң.

д. ак, кызыл, көк, хара, ыглаар, оошку, ногаан, чеңгир.

3 Сектерниң орнунга сөстөрни бижииш, домактарны четкилдегер.

Ажыглаар сөстөр: базым, илиг, кулаш, карыш

а. Лавышактың узунун дөрт ..... кызырса таарыыр.

б. Чүвүрүнүң узуну алды .....иргин.

в. Бо ак багның узуну 10..... турар чөптүг.

г. Бажың билен худук аразының чайы үжен ..... чер турган.

4 Ниити болгаш хуу аттарны ылгап, көзенекке бижигер.

Ылгаар сөстөр: анай, Банхар, Чечек, оол, уруг, Уялга, тарваан, дилги, Сарыг, Калчан .

Ниити аттар	Хуу аттар
Анай,	Банхар,

5 Бердинген домакты айтырыг домаа кылдыр өскертип бижигер.

1. Мен авамга дузалажыыр дуралыг мен.

2. ....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

Ат сураглыг кижиниң дугайында билип алыр бис. Айтырыгларга харыылап бижиир бис. Чүве адының көвейниң болгаш чаңгыстың санында сөстөрни ылгап бижиир бис.

1 Сөзүлелди номчугар.

“Хөдөө аж ахуйн хүндэт профессор” оюн сөөктүг Цэдэн оглу Алдар

Цэдэн оглу Алдар 1946 чылда Баян-Өлгий аймактың Цэнгэл сумунунга төрөөн. 1955-1959 чылда Цэнгэл сумуннуң эге сургуулунга өөренип дооскан. 1967-1970 чылда шериг албанын хагган болгаш бо хуусаада тудугнуң мужааны, өрүгжүзү, арматурчын чергелиг мергежилдиг болган. 1971 чылда өгленип, амыдыралын мал малдап эгелээш четкен чедишкиннери.

“Сумын аварга”-1971 чыл, “Сумын хошой аварга”-1972 чыл, “Аймгийн аварга”-1977 чыл, “Аймгийн хошой аварга”-1979 чыл.

1982 чылда Сэлэнгэ аймактың Алтанбулаг сумунунга шилчип баргаш четкен чедишкиннери.

“Сумын аварга” малчын-1992 чыл, “Сумын хошой аварга” малчын-1983 чыл,

“Сумын ашиг шимийн аварга”-1985 чыл, “Сангийн аж ахуйн аварга”-1986 чыл

“Аймгийн аварга” малчын-1988 чыл, “Аймгийн хошой аварга”-1989-1990 чыл

“Бүгд найрамдах монгол ард улсын аварга”-1992 чыл.

1995 бодунуң төрөөн чуртунга көжүп келгеш малын малдап чурттап турган. 2016 чылда “Улсын аварга” малчын Ц.Алдарның бо көвэй чедишкиннерин моол улус үнелеп “Хөдөө аж ахуйн хүндэт профессор” цол берген.

“Хөдөө аж ахуйн хүндэт профессор” Ц.Алдар 2020 чылда бурган болган.

2 Сөзүлелди номчууш, айтырыгларга харыылап бижигер.

1. Шеригниң албанын хаап турар үезинде Ц.Алдар кандыг кандыг мергежилдиг болган?

.....

.....

2. Ц.Алдар чүнү кылыр кижини ол кандыг кандыг чедишкиннерге четкен?

.....

.....

3. Сен кандыг мергежилдиг болуксаар сен? Чүге?

.....

.....

3 Сөстөрни номчууш, ийи бөлүккө ылгап бижигер.

Сиген, тарваан, чолаачылар, башкылар, чөвүрээ, эмчилер, номнар, салдырга, чыкта, малчыннар, хөнелер, эмнер, тараа, хаактар, дыргактар.

Чаңгыстың санында сөстөр:

сиген,.....

.....

Көвейниң санында сөстөр:

чолаачылар,.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Ат сураглыг кижиниң дугайында дагын номчуп, шын харызын тывар бис. Чүве адынын көвейниң болгаш чаңгыстың санынга делгереңгей домак бижиир, база сөстөрни моол дылга орчууладып бижиир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 А. Сөзүглелди экиртир номчууш, шын харыны тыпкаш, төгериктегер.

1. Сумын аварга	а. 1985 чыл
2. Сумын хошой аварга	б. 1983 чыл
3. Сумын ашиг шимийн аварга	в. 1986 чыл
4. Сангийн аж ахуйн аварга	г. 1982 чыл

а. 1в, 2б, 3а, 4г   б. 1г, 2б, 3а, 4в   в. 1г, 2а, 3в, 4б   г. 1б,2а, 3в, 4г

Б. 1971 чылда өгленип, амыдыралын ..... эгелээн.

- а. мужаан кылып   б. өрүгжү кылып   в. мал малдап   г. аргасын чыып

В. Малчын Ц. Алдар каяа, каяа чурттап чоруун?

- а. Баян-Өлгий аймактың Буянт сумунунга, Сэлэнгэ аймактың Ерөө сумунунга чурттап чоруун. ○
- б. Баян-Өлгий аймактың Цэнгэл сумунунга, Сэлэнгэ аймактың Алтанбулаг сумунга чурттап чоруун. ○
- в. Чүгле Баян-Өлгий аймактың Цэнгэл сумунга чурттап чоруун.
- г. Чүгле Сэлэнгэ аймактың Алтанбулаг сумунга чурттап чоруун.

2 Дараазында сөстөрниң үжүктөрүн ажыглап, уткалыг сөс чогаадып бижигер.

малчыннар

чедишкиннерин

Мал,ыр,..... Чер, иш, ишкир.....

.....
 .....
 .....
 .....

3 Делгереңгей домак чогаадып бижигер.

Чижээлээрге: **Мал малдаан.**

Мал малдаан кижиниң аксы үстүг деп кырганнар аайтыыр.

А. Чептер эжер.

.....

Б. Кидис каар.

.....

В. Көгээрлерни быжар.

.....

5 Сөстөрни моол дылга орчууладып бижигер.

эзер- ..... кижен- ..... хөне- .....
 кымчылар- ..... челелер- ..... чыкталар- .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Беш Богда болса бистиң Баян-Өлгий аймаавыстың чеде кайгамчынының бирээзи болур дээрзин билип алып, сөстөрни моол дылга орчууладып бижир, сөстөрни чиге тургузуп домак чогаадыр онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүлелди билип номчугар.

Беш Богда

Алдай Беш Богда даг моол улустуң эң бедик даа. Бо утказынан моол улустуң дээвири деп адап болур. Беш Богда даг 5 үндезин орайлыг болгаш, моолдуң эң улуг дош хемнери болур Потанинниң дош хеми, Александрның дош хеми, Гранениң дош хеми дээн дош хемнер турар. Боларның эң улуу Потанинниң дош хеми болгаш 14 хире километр узунуг.

Эң баштай 1956 чылда дагжылар Беш Богдага үнген соңгаар 700 ажыг дагжылар үнген. Моолдуң болгаш чаштыкы күрүнениң дагжылары үнер дуралыг даг болган.

2 Айтырыгга харыылап бижигер.

1. Беш Богданы чүге моол улустуң дээвири деп адаар?

.....
.....

2. Дагжылар эң баштай Беш Богдага каш чылда үнүп эгелээн?

.....
.....

3. Беш Богдага кай хире көвей дагжы үнген?

.....
.....

3 Сөстөрни моол дылга орчууладып бижигер.

хем- ..... даг- ..... суг- .....

дош- ..... хар..... элесин- .....

4 Домактарны айтырыг домаа кылдыр өскертип бижигер.

Бис сургуулга эрдем ном өөрениир ужун баар бис.

А. ....

Чодураа чадыраа ойнаар дуралыг.

Б. ....

Хойнуң дүгүн дыткаш дүргектээр.

В. ....

Өөреникчиниң ады: .....

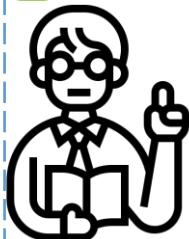
Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Чагыг сөстүң утказын билип алыр, чагыг сөстү доктаадып алыр бис. Айтырыгларга делгеренгей харыылаар бис. Чурук бүрүзүнге делгеренгей домак чогаадып бижиир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Чагыг сөстү билип, номчугар.

Чагыг сөс

Бистиң чартык өөреникчилер аразынга хоочулажыырда чартыкда багай сөстер хереглээри багай. Хоочу домак, бижииктиң сойулдуг кижии кажан-даа кымнан-даа хоочулажыырда ындыг багай сөстер хереглевес иргин. Хоочузунга багай сөстер хереглээр кижини кижизидилге жок, сойулдуң хувузунда даа ындыг-даа эки эмес деп көөр.

Оолдарым! Чаагай тыва дылывысты эки өөренип, арыг чаагай тургузаакай дизегер багай сөстер хереглевегер.

2 Айтырыгга харыылап бижигер.

1. Чагыг сөс биске херектиг бе? Чүге?

2. Сөс, домаанга багай сөс хереглээр кижии кандыг кижии деп бодап тур сен?

3. Сен сөс, домаанга багай сөстер хереглээр сен бе?

3 Сөстөрни тургузуп, чиге домак кылдыр бижигер.

А.....
(суггарган, аачам, Дүүн эрте малын чоргаш)

Б. ....
(беш богданың Тывалар чурттаар белинде)

В. ....
(аалдар, Кжын, суун, ижер, харның, дагда)

4 Домакты үргүлчүледип, чогаадып бижигер.

Өг-бүле

Кулунбай өөнде аачазы, авазынан кады чурттаар турган. Ол дөрт дугаар ангиде өөрениир.

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

Сургаал сөстөрни номчуп, утказын билип алыр бис. Айтырыгларның шын харыызын тывар бис. Сөстөрни айтырыг аайынан ийи бөлүккө үлээп бижиир бис. Чүве адын падежке өскертип бижиир бис.

1 а. Сургаал сөстөрни номчууш, утказын домакташкар.

Бедик дагга чада эмеспе номулар
Өргүн далайга сал эмеспе номулар
Хараңгы муңгакка чула эмеспе номулар.

б. Шын харыызын тыпкаш, төгериктегер.

1. 2. 3.
а. сал б. чула в. чада

а. 1а, 2б, 3в а. 1б, 2в, 3а а. 1в, 2б, 3а

2 а. Сургаал сөстү шеверлик бижиш, доктаадып алгар.

Үүлеге **ус** кайгамчык
Сөске **чечен** кайгамчык
Чаага **маадыр** кайыгамчык
Номга **мерген** кайгамчык
Уйгуга **сергек** кайгамчык

Ус-чүвени кичээңгей, шеверлик даараар кижини ус кижини дээр.

б. Сургаал сөстөр тодараткан сөстөр кандыг айтырыгларга харыылаттынар.

А. кым? Б. кандыг? В. каш? Г. чүү?

3 Сөстөрни кым? чүү? деп айтырыгларга харыылаттынар аайынан ийи бөлүккө үлээп бижигер .

агам, карган, тавак, авам, аргамчы, чула, аяк, Күрелдей,
Самдар, эмчи, далган, салгын, чолаачы, малчын , төш
кым? чүү?

агам,..... карган,.....
.....
.....

4 а. сал, салдар деп сөстөрни падежтерге өскертип бижигер.

А.п сал	А.п салдар
Х.п	Х.п .....
Б.п	Б.п .....
О.п	О.п .....
Т.п	Т.п .....
У.п	У.п .....
Ү.п	Ү.п .....

б. Онаалганы ийи-ийилеп кылгар. Падежтерге өскерткен сөстөрни көрүп бирээгер айтырыг каап, бирээгер харыылап, арагарда домакташкар.

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Чуртувуста турар сүт кептиг чаагай Ак-Хемивис аймаавыстың чеди кайгамчыының бирээзи болур дээрзин билип алыр. Схемге таарты домак чогаадыр база шын, меге домактарны ылгаар онаалганы кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүлелди билип номчууш, арагарда домакташкар.

Ак-Хем

Баян-Өлгий аймактың беш богда даанан баштаан көвей дош хемниң бирээзи кыш чайжок доштуг шиинде ап ак турар ужун “ Ак-хем” деп адап келген. Ак-хем беш богданың чүүн мурнуу кезээниң дош хеминге куттунар болгаш катчыын черинен чартык километр хире черге чүүн эрииниң суу хара өңнен ылгарлып аразынга холушпайнан кады кагары сүрлүг солун кайгамчыктыг диги дег. Ак хемниң ниити узуну 20 км ажыг үнер.

2 Чурукту көрүп тургаш, схемге таарты делгеренгей домак чогаадып бижигер.

_____, _____, _____, _____, _____.

Чыргал, Чечек ийи ном номчуун.

_____, _____, _____, _____, _____, _____.

.....

_____, _____, _____, _____, _____.

.....

3 Сөстөр кандыг падежтерге өскерлиин чиге холбагар.

1. Адаарның падежи	а. сигенге, сугга, кулунга
2. Хамаарыштырарның падежи	б. агамнан, сүңкүүмнен
3. Бээриниң падежи	в. шугум, ном, далган
4. Онаарының падежи	г. даг куду, дош куду, сава куду
5. Турарының падежи	д. машинда, дүргекте, балгашта
6. Үнериниң падежи	е. кыдыраашты, согананы, челимни
7. Углаарының падежи	ё. саасынның, аачамның, чылгының

А. 1а,2б,3в,4г,5д,6е,7ё   Б. 1в,2ё,3а,4е,5д,6б,7г   В. 1г,2д,3б,4в,5а,6е,7ё

Өөреникчиниң ады: .....

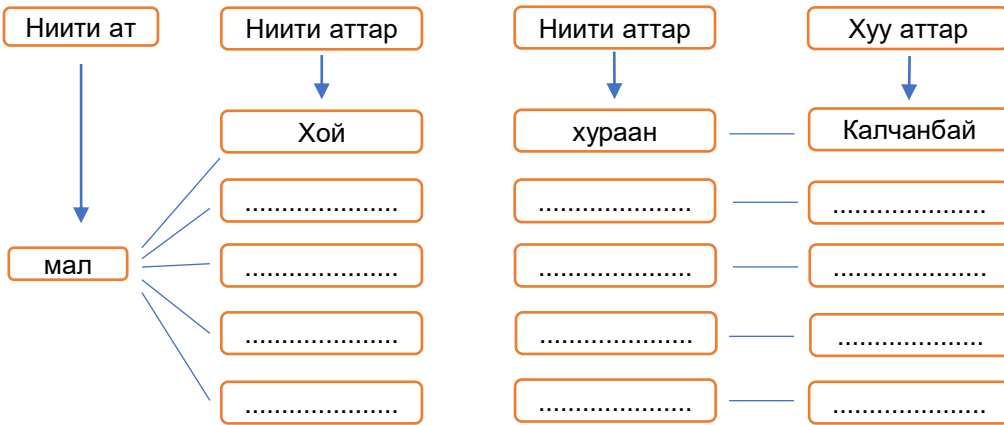
Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Ниити болгаш , хуу аттарны ылгап чиге бижиир. Беш чүзүн малдың ончагай шинчилерин адаар онаалга кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сектер орнунга ниити болгаш хуу аттарнан бижигер.

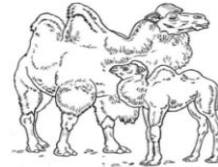

2 Беш чүзүн малдың төлдеринде кандыг-кандыг ончагай чараш аажы чаңнар турар? Үлегерни көрүп улаштыр чогаадып бижигер.

Кулуннар

- чыраа, саяк кулуннар
- чээрэн кептиг чүзүннүг
- .....
- .....
- .....

Бодаганнар

- уянгалыг чараш буйлаар
- хара карактарлыг
- .....
- .....
- .....

Бызаалар

- адыр дуоугларлыг
- чымчак ныкта дүктерлиг
- .....
- .....
- .....

Хурааннар

- Хоюг чымчык дүктерлиг
- Дырылгак чараш дүктерлиг
- .....
- .....
- .....

Анайлар

- Чүксүк хире мыйстыг
- Чүве кырлаар дуралыг
- .....
- .....
- .....

Өөреникчинин ады: ..... Эгелээн: ..... чыл ..... ай ..... хүн

Потанинниң дош хеми бистиң Баян-Өлгий аймаавыстың чеди кайгамчыының бирээзи болур дээрзин билип алыр. Сөстүң чоок утказын тывар, бижиир онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

Потанинниң дош хеми

1

Потанинниң дош хеми болса, моол алдай сыннарының Богда даанга турар. Моолдуң эң узун дош хеми. Узуну 16 хире километр. Овайлаарда 50 километр квадрат шөлдүг.

Делегейниң чылышкынынан боп бистиң черниң дош хемнери база Потанинниң дош хеми-даа эрип, бичиилеп турар. 2003 чылдан 2009 чыл аразында ниити алды чыл кылган судулгааның дүңүндө ниити 90 метр бичиилээнин доктааткан. Чыл бүрүзүндө 15 метр хире эрип турар дээн сөс. Алдынан эрип бичиилээр, база кылыны чугалап турарын 2004 чылдан 2007 чылга чедир судулаан. Кылыны чылда 2.6 метр чугалап турар дээн хемчилделер кылдынган.

2

Айтырыгга харыылап бижигер. Чөп харыыны соңгууш, мурнунда үжүктү төгериктегер.

1. Потанинниң дош хеми кайда турар?

- А. Теректигде
- Б. Харааты бажында
- В. Беш Богдада
- Г. Хомду иштинде

2. Потанинниң дош хеми чүгө бичиилеп турар?

- А. Ол черге чаашкын улуг чаар болгаш.
- Б. Делегейниң чылышкынынан болгаш.
- В. Хар, дүвү улуг болур болгаш.
- Г. Кижилер күштен эргизип турар.

3

Чоок уткалыг сөстөрни тыпкаш, дөөй өңнен будугар.

адаш

каткырап

дыңсыг

ойнаар

ырлаар

чоошкулаар

дааштыг

эш

күлүмсүрээр

хайлаар

көлсээр

дөгүүр

4

Чоок уткалыг сөстөрни тып бижигер.

Курт - ааршы

тарак- .....

туужуур- .....

үс- .....

кудус- .....

эвээжээр- .....

5

Одуруг бүрүзүнөн хуут ат болгаш ниити атты тыпкаш, адаанан шыйгар.

А. чымчак, узун, хураан, алгыг, Калчанбай.

Б. сарыг, Арзылаң, чидиг, хыраа, бичии

В. Чодураа, бедик, ааршы, кылын, чуга

Өөреникчиниң ады: ..... Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

Дөөй уткалыг сестерни тып бижигер.

1 Шаажаң- ..... Им- .....
бүргээл- ..... бараан- .....

2 Домактарны медээ, айтырыг, кыйгырыг домаанга өскертип бижигер.

Медээ домаа	Айтырыг домаа	Кыйгырыг домаа
.....	Дошка ойнаар сен бе?	.....
.....	.....	Шаажаңны чуурун утпагар!
Хар улуг чагган.	.....	.....

3 Схемге таарты делгеренгей домак чогаадып бижигер.

4 Чүве адының чаңгыстың, көвейниң санын адап бижигер.

машин- машиннар

.....- .....

.....- .....

.....- .....

5 Дараазында сестер кай падежде турарын айтырыгның дузазынан тодараткар. Дужунга + деп темделегер

сестер	А. п	Х.п	Б.п	О.п	Т.п	Ү.п	У.п
чылгыны							
тавакка							
кымчының							
өгде							
эзернен							

Өөреникчинин ады: ..... Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн
 Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Дөөй уткалыг сөстөрни ажыглап, делгеренгей домак чогаадып бижигер.

1. каткырар - хүлүмсүрээр	3. им-таңма	☐
2. ойнаар - хөлсээр	4. үс- чаг	☐

1.....

2.....

3.....

4.....

2 Ном, номнар дээн сөстөрни падежке өскерттип бижигер.

1.....	1.....	☐
2.....	2.....	☐
3.....	3.....	☐
4.....	4.....	☐
5.....	5.....	☐
6.....	6.....	☐
7.....	7.....	☐

3 Айтырыгның шын харызын тыпкаш, мурнуу үжүүн төгериктегер.

1. Эң баштай каш чылда дагжылар Беш Богдага үнген?
 а. 1945 чылда б. 1956 чылда в. 1957 чылда
2. Ак-Хемни чүге ынчап адаан?
 а. Хар улуг чаар болурда б. Сут кептиг ак болурда
3. Потанинниң дош хеми чүге эрип бичиилеп турар?
 а. Делегенин чылыышкынынан болгаш б. Кижилер күштен эргизип турар
4. Хоочулаарда багай сөс домак хереглеп болур ба?
 а. болур б. болбас

4 Домакты үргүчүледип чогаадып бижигер.

Час

Хүннүң караа чылып, хар дош эрип, оолдар чаштын көлсежип чаагай час келди.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Чечен сөстөрнүң утказын тодарадып, домактажыыр бис. Сөстөрнүң удурланышкак утказын тывар бис. Домакты айтырыг аайынан делгередип бижиир онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Чечен сөстөрни номчууш, утказын тодарадып домакташкар.

1. Номчуп билирде, ном чаагай,
Харгыжып домактажыырда, эш чаагай.
2. Эртинени чернен казар,
Эртемни номнан өөрениир.
3. Эртемни номнан тывар,
Эртинени черден казар.

2 Көвей сек орнунга өңнеп каан сөстүң уjurланышкак уткалыг сөзүн тыпкаш, чечен сөстү четкилдеп бижигер.

1. Бак кижиге чигенин
..... кижиге кылганын.
2. Чыргаар үеде ..... херек
Човаар үеде кадыг херек

3 Домакты четкилдей бижиирде, айтырыг орнунга сөс бижигер.
Уялга даараан.

Уялга чүнү? даараан?

.....

Уялга кандыг? чүнү? даараан?

.....

4 Бердинген сөстөрни ажыглап, айтырыгга харыылап бижигер.

сургуулга
чараш ыр

клубка
магаданчыг ыр

Кым ырлаан?
Кым каяа ырлаан?
Кым каяа кандыг ыр ырлаан?

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчинин ады: ..... Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Чечен сөстөрни утказынан тодарадып ылгаар бис. Чечен сөстү номчууш, тодараткан кожумактарны кай падеж кожумаа болурун тывар бис. Удурланышкак уткалыг демдек аттарын моол дылга орчууладыр бис. Чечен сөстүң утказынга таарты домак чогаадып бижиир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Чечен сөс бүрүзүн билип номчууш, утказы кай төрөлгө хамааржыырын бижигер.

1. Чечен менде, чечек черде.	а. Эп-найыралга хамааржыыр чечен сөс.	
2. Аданың сургаалы алдын Иениң сургаалы эртин	б. Ада иениң ачылалынга хамааржыыр чечен сөс.	☐
3. Эштиң чоруу бүдер болса, Боттуң чоруу бүдер.	в. Эрдем ном дугайында чечен сөс.	☐

2 Чечен сөстөрни кичээгейлиг номчугар. Чечен сөстөрниң кожумактарын тодараткар. Кадыг падеж кожумактары?

1. Сөс сөөктен өдер Кымчы эъттен өдер.	..... падеж кожуматары	☐
2. Эштиң эргизи эки Эттиң чаазы эки	..... падеж кожуматары	☐
3. Багда доң быжыг Сөсте шын быжыг	..... падеж кожуматары	☐
4. Эртинени чернен казар Эртемни номнан өөрениир	..... падеж кожуматары	☐

3 Удурланышкак уткалыг сөстөрни моол дылга орчууладып бижигер.

каткырар ылгаар-.....
узун кыска - .....
чоон чиңгии- .....
кадыг чымчак- .....
эриир доңар- .....
чыглыыр тараар-.....

4 Дараазында чечен сөстүң утказынга таарты делгеренгей домак чогаадып бижигер.

Эртинени чернен казар,
Эртемни номнан өөрениир.

.....
.....
.....
.....

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөстөргө айтырыг каап, чугаа кезектерин ылгап таныыр бис. Өртемчейнин үжүн номчууш, утказын домактажыыр, айтырыгларга харыылаар бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1

Айтырыг каан сөстөрни ажыглааш, сектиң орнунга айтырыг бижигер.
 кым? чүү? канчаар? кандыг? каш? канчалган?
 Сарыг-орл кымчы? ыглаар? ногаан? сезен? дыңнаан?
 .....? .....? .....? .....? .....?
 көк ойнаар он беш Калчан кызыл чүүлүүн

2

Өртемчейнин үжүнүң утказын домакташкаш, доктаадып алгар.
 Эртем чок кижини бир **хараңгы**
 Ай чок дүн бир **хараңгы**
 Соңгаар көргөн үңгүр бир **хараңгы**

- A. Эртем чок кижини, ай чок дүннү, соңгаар көргөн үңгүрнү чүгө хараңгы дээнин домакташкар.
- B. Өртемчейнин үжүндө кандыг шинчилерни ончагайлап бижиин?
.....
- V. Өртемчениң үжүнүң тодараткан сөстөринге айтырыг кагар.

3

Дараазында сөстөрни айтырыг аайынан аңгылап бижигер.
 Адаштар, сезен, улуг, ырлаан, темир, Чыргал, беш, үзүк, кыска, эжем, Арзылаң, ойнаан, сүңкүк, чүктээн, шөйбек, Сүбедей, алды,кадарган, балды, чаңгыс, чеңгир,тарваан, бичии, удуун, чеди.

кым? → Адаштар,.....

чүү? → темир,.....

кандыг? → улуг,.....

каш? → беш,.....

канчалган? → ойнаан,.....

4

Чуруктарга кандыг айтырыг каап болур? Бодап тургаш, бижигер.

.....?

.....?

.....?

.....?

Өөреникчиниң ады: .....

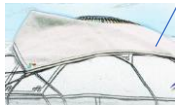
Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Тывызыктың чөп харызын тывар. Удурланышкак уткалыг демдек аттарын чиге бижир, домак чогаадып бижир онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп темдегле.

1 Тывызыктарны тыпкаш, харызынга холбагар.

1. Сарыг ыт сыйт диди,
Куу ыт бурт диди.
2. Дөрт оол,
Бир баштыг.
3. Ижип, ижип оттугар хоочун,
Ишкен соонда чөдүрер хоочун.
4. Шөлдүң чылгызы тарап оъттаар,
Шаараш аскыр саварлап чыыр.

2 Дараазында сөстөрни номчууш, демдек адын кызыл, кылыг сөзүн ногаан өңнен будугар.

ажыг

чоргаарланыыр

сугсуг

шыырак

домактаныыр

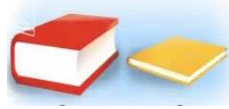
сонирхаар

шыдалдыг

шорвак

3 Чурукту ажыглап, удурланышкак уткалыг демдек аттарын бижигер.

хүндүс
дүне

.....
.....

.....
.....

.....
.....

4 Кезек бүрүзүнге беш, беш сөс бижигер.

Чүве ады: .....

Сан ады: .....

Демдек ады: .....

Кылыг сөзү: .....

5

Домактарны номчууш, утказынга таарты сөглекчи немеп бижигер.

А. Мен авамга өг оран шеверлээринге .....

Б. Хүн чылып, хар дош .....

В. Чазын куштар изиг ораннан эглип .....

Г. Аалдар көжерде, чүгүн машинга .....

Д. Чылыгда оолдар чаштын .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп темдегле.

1 Бүгү сөзү частырыглыг бижиттинген одуругну тыпкаш, мурнуу үжүүн төгериктегер.

А. Хараача, терме, уну, кур, туурга, эжик

Б. Бедк, сксуг, аргн, ноган, бичи, терен

В. Ном, кыдрааш, бал, шугм, балааш

2 Чурукта кылдыныгларын домакташкаш, чурук бүрүзүнге айтырыг чогаадып бижигер.

Чечен-оол чүнү кылып тур?
Малчын малын суггарды ба?

.....
.....

.....
.....

3 Аргасын, кажаа дээн сөстөрни падежтерге өскерттип бижигер.

А.п – аргасын

А.п – кажаа

Х.п .....

Х.п .....

Б.п .....

Б.п .....

О.п .....

О.п .....

Т.п .....

Т.п .....

Ү.п .....

Ү.п .....

У.п .....

У.п .....

4 Хуу аттарны частырыг чок бижигер.

Хем
аттары

Аймак
аттары

Улус оран
аттары

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүлелди номчууш, утказын домактажып, айтырыгларга харыылап бижир бис. Чуруктарны тайылбырлап, частырыг чок бижир бис. Сөстөр кай падежке өскерлиинин тывар бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп темдегле.

1 Сөзүлелди номчугар.

Теве

Теве бурунгу шагда сүрлүг кончуг хам кижитурган иргин. Ол бир удаа бурганны коргудуп чожудар деп көрээниң чартыын алгаш, ооргазының кырынга чыпшыргаш, теветептиг элдептиг амытан боптур. Бурган ону көргөш, ону ол шиинде теветылып каан. Ол ужун бурун бир шагда кижитурган болгаш теветараанын чажын доңгулак доңгулак чээктелдир ыглаары кижинен дөей иргин.

2 Айтырыгга харыылап бижигер.

1. Ол канчангаш теветболган?

.....
.....

2. Сен бурган турган болсаң канчаар сен?

.....

3. Тыва кижитеве эди чиир бе? Чүге?

.....

3 Чуруктарны тайылбырлап бижигер.

.....
.....
.....
.....

4 Сөстөр кай падежке өскерлиинин тодарадып бижигер.

чаданан - үнерниң падеж

сигенге- .....

чагааны- .....

дарганың- .....

калбы- .....

суг куду - .....

номда - .....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Домакты чиге бижиир, өскертп бижиир, сөк демдектерни чиге каар. Сөстөрни чиге тургузуп, домак чогаадып бижиир. Схемге таарты сөс каттыжыышкынын холбаар онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Демдектерниң аттарын моол дылда чүү деп адаар чиге холбагар.

1. улуг сөк	а. асуултын тэмдэг
2. ? айтырыг демдээ	б. цэг
3. ! кыйгырыг демдээ	в. анхааруулах тэмдэг

2 Домактарны медээ, айтырыг, кыйгырыг домаанга өскертп бижигер.

Медээ домаа	Айтырыг домаа	Кыйгырыг домаа
Даам ойнаар бис.	.....	.....
.....	Ном номчуур сен бе?	.....
		Чашкаар үнерде, чаавыла маск зүүкей!

3 Сөстөрниң оруннарын чиге тып, домакты чиге тургускар.

- оолдаан, Чаа, чараш, анайлар, болур, хураан.
.....
- аалдар, Хүн, өшкүзүн, чылыырда, эгелээр, дырап
.....
- бе? кичээлге Сен баар сен
.....
- маск үнерде Чашкаар уттубагар! зүүрүн
.....
- чүнү дуралыг Сен кылыр сен?
.....

4 Схемаларга таарыыр сөс каттыжыышкынын тып холбагар.

ала инек	демдек ады+ чүве ады
ааршы улуг	
калдар ыт	чүве ады+ демдек ады
узун кымчы	
шөйбек тавак	
кара суг	
хүрең инек	
эзер чараш	
тон алгыг	

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

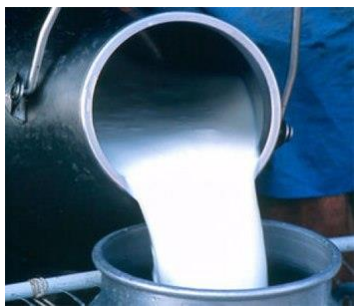

Сөзүлелди номчууш, айтырыгларга харыылап бижир бис. Сөс каттыжыышкынын ажыглап, чалбарылга сөстөрүн бижир бис. Домактарны моол дылга орчууладып бижир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүлелди номчугар.

Сүт

Тывалар малының сүдүн ак чемниң дээжизи деп көрүп, улуг хүндүлээр. Кандыг-бир чүвени, черле кижиниң сеткилин сүт кептиг арыглап турсун деп күзеп йөрээр. Сүттүң кырынга суг кударын шээрлээр. Алган эжи болгаш ажы-төлүн ыраак чоруурда, чурумнуг өөнүң ээзи, халамчылыг иези эзеңгизинге сүт дамсып, чажылын чажар. Бо болса ол улустуң орук чоруу сүт кептиг ак, ажыл үүлези бүдүңгүр болсун дээн йөрээл.

2 Айтырыгга харыылап бижигер.

1. Сүттүң кырынга суг кудуп болур ба? Чүгө?

.....

2. Шай хайындырарда, баштай пашка сүт кудуп болур ба?

.....

3. Актыг саваны чүгө сугга сукпас?

.....

3 Сөс каттыжыышкыннарын ажыглап, чалбарылга сөстөрүн бижигер.

Арат чонум, бай алдай, амыр менди, аас кежик

Арат чонум менди чаагай
чүрттаар болсун.

.....

.....

.....

4 Сөстөрүн ажыглап, делгеренгей айтырыг домаа чогаадып бижигер.

1. Мен ойнаар дуралыг мен.

.....

2. Аачам чараш номнар эккелген.

.....

3. Ном номчуурда, угаан сергээр.

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Малчын арат чоннуң ёзу чаңчылын эки судулап, ажил-иш кылып турарда, йөрээл аайтып дадыгар, чурукту дараалал аайынан дугаарлаар онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелди номчугар.

Домактарны медээ, айтырыг, кыйгырыг домаанга өскертип бижигер.

Кидисти канчап кагса эки болур дугайында.

(Бичиижек сүмө)

1. Даг даш, тересин, дөңгөлөк чок, сугга чоошку, дегси черни соңгуп кидис каап тургар.
2. Кидисти агар дүктен өңнеп, ортузунга узун дүк, эргирээн кидисти дыдып кыстыргаш, кылын чугазын таартыыр.
3. Дүктүң ширхиин каттыштырып, шазын өө чок дегшилеп чуругар.
4. Дүктү чулганның артынан сугнан дегси севип илжиреткеш, дегси дүргеш, чыланнап баглагар.
5. Баштай тыртарда, араай тыртып өөрөнгө.
6. Кидис тыртар аът, тевени баглап, иштин бичииледи сооткар.
7. Аът билен тевенен кидисти тыртарда, кай хире көвей тыртканынан шынарлыг кидис болур.
8. Кидисти өл турарда, үнгөн, кирген черин дегсилеп чазаар.

2 Чурук бүрүзүн эки тир көргөш, кидис кылыр дараалалды бодап тургаш дугаарлагар.

3 Кылыг сөзүнүң үезин тодарадып, чиге холбагар.

бижиин
ырлап тур
бодаар
көрүп тур
номчуун
ойнаар
келир
чылгап тур
даараан

эрткен үе
амгы үе
келир үе

Өөреникчинин ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Малчын арат чоннуң ёзу чаңчылын эки судулап, ажил-иш кылып турарда, йөрээл аайтып дадыгар. Чурукту дараалал аайынан дугаарлаар онаалгаларны кылып бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылып болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелди номчугар.

Эрге көк анай

“Анайжыгажым, бо ак дэлбээлиг үнүштү чип болбас, башка сиген үнүштерни чип болур” деп иези айткан. Анай иезиниң айтканынан сөөргеленип, амдыы үнүштү чиир деп үзе ызырып, дайнаарының мурнунда иези койдурган. Эрге анай:

- Мен чаавыла чиир мен, башка үнүштер амданчок тур деп ажынган. Эрге көк анай иези амырап турар үеде эптииг чорууш, демги черге четкен. Амдыы ак үнүштү амдананбышаан чип эгелээн. Оозу декпирээниң ак үнүжү турган иргин.

Удавайнан анайның аксынан ак көвүк шуурап, дөрт даманы шаараңгайнып, ушканын малчын оолдар көргөн. Олар өдекке эккелгеш, аксынга сүт өктеп, арай деп эрге көк анайны дөрт даман кырынга тургускан.

2 Шын харыыны тыпкаш, төгериктегер.

1. Бир дугаар кезээ	А. Анайның аксынан ак көвүк шуурап, дөрт даманы шаараңгайнып ушкан.	☐
2. Ийи дугаар кезээ	Б. Мен чаавыла чиир мен, башка үнүштер амдан чок тур деп ажынган.	☐
3. Үш дугаар кезээ	В. Анай иезиниң айтканынан сөөргеленип, амдыы үнүштү чиир деп үзе ызырып дайнаарга чыткан.	☐

А. 1а, 2б, 3в.   Б. 1в, 2б, 3а.   В. 1в, 2б, 3а.

3 Айтырыгга харыылап бижигер.

1. Эрге анайга иези чүнү чагыын?

.....
.....

2. Эрге анай иезиниң сөзүңге кирген бе?

.....
.....

3. Чүнөн болгаш эрге анайның аксынан ак көвүк шуураан?

.....
.....

4 Сөстөрни кылыг сөзүнүң үелеринге өскерттип бижигер.

Шавар, челер, дөөректээр, шогшуур, чаршыыр

Эрткен үе
шапкан

.....

.....

.....

.....

.....

Амгы үе
шаап тур

.....

.....

.....

.....

.....

Келир үе
шавар

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчинин ады: ..... Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн
 Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Домакты айтырыг аайынан делгереди бижигер.

Калчан чуруун.

Калчан **чүнү?** чуруун?

.....
 Калчан **кандыг?** **чүнү?** чуруун?

.....

2 Шын харыыны тыпкаш, төгериктегер.

1. Кым?	а. соок	☐
2. Чүү?	б. киштээн	☐
3. Кандыг?	в. алдан беш	☐
4. Каш?	г. кулун	☐
5. Канчалган?	д. чолаачы	☐

а. 1а, 2б, 3в, 4г, 5д.   б. 1а, 2д, 3в, 4г, 5в.   а. 1д, 2г, 3а, 4в, 5б.

3 Чурукка таарты делегереңгей домак чогаадып бижигер.

.....

.....

.....

4 Сөстер кай падежке өскелиинин тодарадып бижигер.

чаданан - үнерниң падеж

сигенге- .....

чагааны- .....

дарганың- .....

калбы- .....

суг куду - .....

номда - .....

5 Шын харыыны тыпкаш, мурнуу үжүүн төгериктегер .

- Теве чүге кижиге кептиг ыглаар?

а. ыглаксаас	б. төвө бурун кижиге турган дээр	в. билбес
- Бай алдайга чалбарарда, чүнү өргүүр?

а. суг	б. тарак	в. сүт	г. даш
- Ойнаан деп сөс кылыг сөзүнүң кай үезинде тур?

а. Эрткен үе	б. Амгы үе	в. Келир үе
- Аскырни моолдан чүү дээр?

а. даага	б. гүү	в. азарга

6 Хуу аттарны тыпкаш, адаанан шыйгар.

дарган, чеңгии, Мерген, сарыг, ногаан, кызыл, оошку, Калчанбай,
 Күрелдей, салгын, инек, тарваан чолаачы, Айлана, чараш,
 чыжыргана, согана, Шолбан, кымчы, Уялга, даш, доурак

Өөреникчиниң ады: ..... Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн
 Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1) Домакты айтырыг домаа кылдыр өскертип бижигер.

1. Сарыг-оол ном номчуун.

.....

2. Аалдар чайлагга хонган.

.....

3. Сүт коюу амданныг.

.....

2) Кезек бүрүзүнге таарыыр сөстөр бижигер.

Чүве ады	Демдек ады	Сан ады
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....

3) Сөстөрниң орнун тып, чиге домак кылдыр бижигер.

1. суггарган, Аачам, дүжүп, малын, хемге

.....

2. дүргектеп, Сараа, дүктү, өөрөнгөн.

.....

3. бе? шыдаар, даам, Сен, ойнап

.....

4. экиптир Холугарны уттубагар! чуурун

.....

5. сүрүп, бе, Сен, инек, шыдаар, сен?

.....

4) Баш, баштар дээн сөстөрни падежке өскертип бижигер.

1.....

1.....

2.....

2.....

3.....

3.....

4.....

4.....

5.....

5.....

6.....

6.....

7.....

7.....

5) Чечен сөстүң утказынга таарты делгеренгей домак чогаадып бижигер .

Эрге өөрөнбе берге өөрөн.

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүглелди номчууш, айтырыгларга харыылап бижиир бис. Ат орнун арыннарга өскерттип бижиир онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүлелди номчугар.

Болган болушкун

Дүүн улуг изиг хүн болган. Көк бис ийи суг алыр деп суг эриинге барган бис. Хемчик, Сарыг-оол ийи база суг алыр деп чоруун. Ынчалгыжа, Хемчик Сарыг-оолдан хоочулажып тургаш, сугнуң күштүг агымынга терең сугга хымыжын ышкынып алган. Ол үеде бистиң аалдың Самбуу чүгүрүп келгеш, “Мен хымышты ап шыдаар мен” дээн. Унуун Самбуу хевин чешкеш, суг куду кире халдыын. Ынчалза-даа Самбуу хымышты алыр ийикпе, сугга бадарга четкен. Бис сандырап, дуза дилеп алгырарывыста ыраакта чоруун бир агай кээп, Самбууну сугнан үндүргөн.

Ынчалгыжа, Самбуу бисти суг куду дүжүр иткен деп ада иезинге меге аайткан. Унуун боп аачам, авам бисти сүрлүг чаңчаан. Бис кандыг-даа буруу чок бис. Самбуу биске дузалаар дээн болса-даа меге аайтканы багай болган.

2 Айтыргга харыылагар.

1. Хемчик чүге хымыжын ышкынып алган?

.....

2. Самбуу чүү деп аайткаш сугга кирген?

.....

3. Самбуу кымга меге аайткан?

.....

3 Чуруктарны көрүп тургаш, айтырыгларга харыылап бижигер.

1. Мен чүнү кылып тур мен?

.....

2. Сен чүнү кылып тур сен?

.....

3. Ол чүнү кылып тур?

.....

1. Мен чүнү кылып тур мен?

.....

2. Сен чүнү кылып тур сен?

.....

3. Ол чүнү кылып тур?

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Мен, сен, ол, бис, силер, олар дээн ат орнун өөрениир бис. Ат орнун арыннарга өскертип бижиир онаалгаларны кылыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Карактап доктаадып алгар.

Арыннар	Чаңгыстың саны	Көвейниң саны	Тайылбыр
1-ги	Мен	Бис	Чүвени чугаалап турар кижилередиир.
2-ги	Сен	Силер	Чугаа кым куду угланганын илередиир.
3-кү	Ол	Олар	Кымның дугайында чугаалап турарын илередиир

2 Сөстөрниң иштинен ат оруннарын чыып бижигер.

хайчы, сүңкүк, тевене, ол, дээвир, хараача, мен, аачам, энем, сен, дарга, хураанчы, олар, сүт, салгын силер, бөр, инек, бис, чадыг, ак.

Ол, ...

3 Сөстөрни көвейниң санынга өскертип бижигер.

Ол   Силер
 Мен   Бис
 сен   олар

4 Көзөнекке “Номчуп тур” деп домакты өскертип, долдуруп бижигер .

Арыннар	Чаңгыстың саны	Көвейниң саны
1-ги	Номчуп турган мен.	.....
2-ги	.....	Номчуп турган силер.
3-ги	Номчуп турган	Номчуп турган.
1-ги	.....	Номчудувус.
2-ги	Номчудуң.	.....
3-ги	.....	Номчуду.

5 Айтырыгга харыылап, арагарда домакташкар.

Сен канчап тур сен?

Ол канчап тур?

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

Сөзүлелди номчууш, ужурун тывар айтырыгларга харыылаар бис.
Сөстөрни домактың утказынга таарты падежтерге өскерттип бижир бис.
Частырыг чок бижиттинген сөстөрни тывар бис.

1 Сөзүглелди номчугар.

Он ба, тос ба?

Бир кижини он илчиген сүрүп тур иргин. Оларның санын четкил дужаар ёзуннуг турган. Илчигенни орукта кезек кезек болгаш санап чоруун. Бир удаа санаарда, тос илчиген болган. Ол кижини улуг алаң боп, мунуп чоруун илчигенинен дүшкеш, санаарда ыяк он боп турган. Сагыжы амырааш, илчигенни мунгаш ыңгай чоруун. Орукта дагын бир санаарда, тос боп калган. Моозунуң саны тудуп калса чүү магат деп бодааш, илчигенни чадаг сүрүп ыраак орукка чедирген.

2 Айтырыгга харыылап бижигер.

1. Илчиген тос ба? он ба? Силелер чүү деп бодап тур силер? ..... 2. Илчиген сүрген кижиниң частырыы чүүл? ..... 3. Илчиген сүрген кижиге чүнү чагыыр сен? .....

3 Илчиген деп сөстү падежтерге өскерттип домак чогаадып бижигер.

А.п. Агам көвей **илчиген** (чүү?) сүрген.

Х.п. .... (чүнүң?) кулаа делдигир болур.

Б.п. Оолдарым, ... (чүге?) сизген каап бергер. О.п. Көдээнен келирде, ... (чүнү?) кажаага киир.

Т.п. .... (чүде?) чүдүрген чүк келсин.

Ү.п. .... (чүүнен?) кортпагар, ол чааш амытан.

У.п. .... (чүү куду?) чүгүртүп баргаш кел.

4 Частырыг чок бижиттинген сөстөрлиг одуругну тыпкаш, шын харыыны төгериктегер. А. Соган, чечек, арга, хат, чыжыргана. Б. кызыл, хара, ногаан, сарыг, оошку, чеңгир

В. Терең, кадыг, чидиг, бичи, шевер, улуг

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүлелди номчууш, ужурун тывар айтырыгларга харыылаар бис. Сөстөрни домактың утказынга таарты падежтерге өскерттип бижирт бис. Частырыг чок бижиттинген сөстөрни тывар бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүглелдин утказын билип номчууш, сөзүглелге ат бергер.

Арга иштинге ийи ыяшчы ыяш белеттеп турган. Бир дугаар ыяшчы эрте туруп, ажылынга үнгөш, хүндүс чем чивейнен хүнзедир ажылдаар турган. Унуун кежээ хүн ашканда чанар. Харын беттиикизи чаагай амырап тургаш, шай чемин чиггеш ажылынга үнер турган. Харын кежээ хараңгы болурунан мурун өөнге чанар турган.

Бир айның артынан ийи ыяшчының ажылын дүңээрде, соңгу ыяшчы мурнаан турган. Башкы ыяшчы ажынып “Мен монун эрте туруп үнгөш, хараңгы дүне болгужа, ажылдап турарда, чүге меннен мурнаар чүвөл” деп ажынган. Амдыы ыяшчы хүлүмзүрөп, “Силер мону кайгаар херек чок. Силерни доктаавайнан ажылдап турарыгарда, мен чартыкта амырап, амыраан үемде балдымны чидиглээр турган мен.” дээн.

2 Айтырыгга харыылап бижигер.

1. Арга иштинге кым, кым чүнү белеттээн?

.....

2. Ийи ыяшчы кай хире үүр ыяш белеттээн?

.....

3. Кай ыяшчы мурнаан? Чүге?

.....

3 Чоок уткалыг сөстөрни тып чиге холбагар.

адаш	эргин
шаажан	хойтпак
эжик	эш-өөр
күп	аяк
тарак	бүргээл
ширдек	таңма
им	бараан
хара	чадыг

4 Падежтерге адажыгарның адын өскерттип бижигер.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....Чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүлелди номчууш, чавааның чүзүннерин бижиир бис. Сөстөрни кылыг сөзүнүң үелеринге өскерттип бижиир бис. Сөстөрни моол дылга орчууладып, частырыг чок бижиир бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүлелди номчугар.

Чаваа өөрөт

Чылгыны бичии чажынан эгелеп мунуп өөредиир. Тыва кижии аъдын шыдамык эдилээр. Чаваазынга эдер дээн сөс турар. Бо болса чаваазынан баштап мунуп өөредиир херек дээн сөс. Чаваа өөредиир оолдар силелерниң иштигерде көвей. Чартык черде өөрөткөн чаваазын мунуп, аян чорукка чоруп турар. Бо болса чагай үүле. Чавааны элдеп чаң чок өөредиир. База чөп эдилээри чугул. Будун изидип болбас. Чер куду черге улуг шаап, көрээн алырынан болгаангар. Чаваа сүрлүг чараш болур.

2 Чавааның чүзүннерин бижигер.

.....

.....

доруг

.....

.....

.....

3 Сөстөрни кылыг сөзүнүң үелеринге өскерттип бижигер.

Кылыр, бижиин, номчуур, ойнаар

Эрткен үе
шапкан

.....
.....
.....
.....
.....

Амгы үе
шаап тур

.....
.....
.....
.....
.....

Келир үе
шавар

.....
.....
.....
.....
.....

4 Сөстөрни тыва дылга орчууладып бижигер.

Моол дылда	Тыва дылда
унага	.....
даага	.....
гүү	.....
морь	.....
азарга	.....

Өөреникчиниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Сөзүлелди номчууш, ат бээр бис. Тоолайчыгашка дузалажыыр бис.

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөзүлелди билип номчууш, сөзүлелге ат бергер.

Кичээлинге таарыы, сагыштан түрген ужар оолдуг бир ие туруп тур. Иези оглунга чедишкинге чедип шыдаар идегелди үргүлчү билдирер турган. Оглу сургуулга чоруурда, “Мээң оглум көптүң идегелин хүлээн эки кижиге болур” деп кижилерниң иштинге бардам айткан иргин.

Оглу ыраак черге эрдем өөренип турарда, иези үзүк чок чагаа чорудуп турган. Иезиниң чагаазы “Магаданчыг чагай оглум, угаанныг чагай оглум, сени сүрлүг эки өөренип турар дээрсинге идегеп тур мен” деп урум, күш хайырлаан сөстен долу турар турган. “Ынак оглум сен бут кырынга туруп шыдадың, кандыг-даа бергени ажар угаан, күш, шыдал сенде бар. Эрдем угаанының улуг бедииниң өрү чүткүүр дээрсинге идегеп тур мен.” дээн турган.

Оол иезиниң идегелинге күштелип, кончуг боп эртемниг, кижизидилгелиг кончуг кижиге болган иргин.

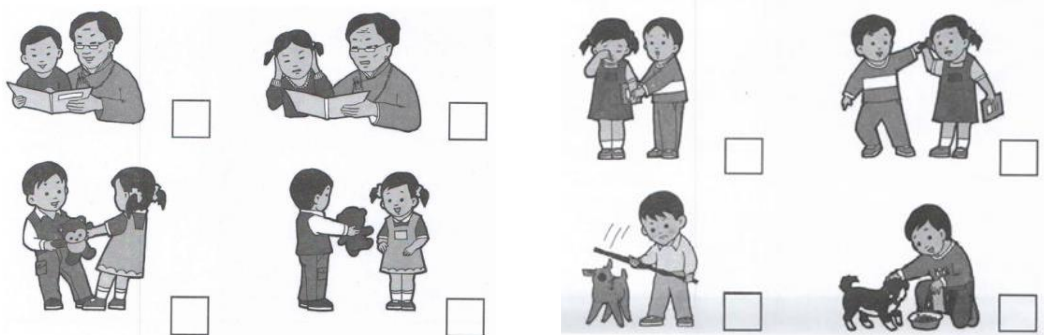
2 Тоолайчыгашка иезинге баар оруун аайтып бергер. Ол чалаң кижиниң эки мезү шынарларынга базып чоруур чөптүг ооң оруун бодугарның дуралыг өңүгернен будуп бергер.

угаанныг	сергелең	мегечи	илдең
шүшпээ	дузааргак	шынчы	чааш
чалгы	уйгужу	харамчы	ажылсак

3 б.Эки кылдыгларны багай кылдыныгларны деп демдегле.

4 Кылыг сөзүнүң үелеринге домак чогаадып бижигер.

Ойнаан, ойнап тур, ойнаар

.....

.....

.....

.....

Өөрөникчинин ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Сөстөрнүн үн үжүүн санап бижигер.

инек- 4үжүк, 4 үн
аптыраа-
анайлар-чогаалчы-
кырган-
аът-аргамчы-
теве-
чаъс-

2 Сөстөрнүн дазылын шыйгар.

баштыг
ырлаарыяшчы
угаанныгалган
алгашхерекшил
тевелиг

3 Суг дээн дазылдан укталган төрөл сөстөр чогаадып бижигер.

Суг, суглуг, сугжу .....

4 Сөстөрнү үеге чарып бижигер.

аргамчы
чечек
чадыраа
согана
садыгжы

ар-гам-чы

.....

.....

.....

.....

теректер

керекшил

аалчын

угаанныг

малчын

те-рек-тер

.....

.....

.....

.....

5 Сөстөргө көвейнүн санынун кожумактарын немеп бижигер.

анай
малчын
тон
өшкү
бөрт

анайлар

.....

.....

.....

.....

кулак

диш

үзүк

чечек

эжик

кулактар

.....

.....

.....

.....

6 Тон деп сөстү ажыглап, айтырыгга харыылап бижигер.

Чүү бар?

Чүнү даараар?

Чүгө немээр?

Чүнү кедер?

Чүде чараш тана бар?

Чүнөн чылыг хеп чок?

Чүү куду сугар?

Тон бар.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7 Сөс каттыжышыны чогаадып бижигер.

ажылсак уруг

.....

.....

.....

.....

.....

Кандыг? уруг

.....

.....

.....

8 “шеверчи уруг” дээн сөс каттыжышынын ажыглап домак чогаадып бижигер.

.....

.....

Өөрөнгөчүниң ады: .....

Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн

Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Айтырыгларны шын харызынга холбагар.

1. Тозан сес инек ниити каш буттуг?

А. 292

2. Сезен тос кижиниң хол будунуң эргектери каттышкеш каш болур?

Б. 372

3. Чүс дөртөн алды кижиниң кулааның саны каш болур?

В. 252

4. Бир өшкү ийи мыйыстыг болса, үш чүс чээрби алды өшкүде ниити каш мыйыс бар?

Г. 1780

2 Домактарны номчууш, үелерге холбагар.

1. Аачам дүүн көдээ барып, малын имнээн.

А. Келир үе

2. Аалдың оолдары ширээ дескиндир олуруп алгаш, чемненип олурлар.

Б. Амгы үе

В. Эрткен үе

3. Бис келир чылын эник азыраар бис.

3 Чугаа кезектеринге таарты үш, үш сөс бижигер.

Чүве ады	Демдек ады	Сан ады	Кылыг сөзү

4 Чем деп сөстү падежке өскерттип, домактарны четкилдегер.

А.п. Авам амданныг чаагай **чем** (чүү?) кылган.

Х.п. .... (чүнүң?) чыды сүрлүг чаагай болур.

Б.п. Оолдарым, ... (чүге?) дус каггар.

О.п. Бөгүн ..... (чүнү?) эртежек кылып чиикей.

Т.п. Дүүнгү ..... (чүде?) бир-ле чаагай амдан турган.

Ү.п. .... (чүүнен?) улуг эмес сен экиптир чи.

У.п. .... (чүү куду?) суг кутпагар.

5 Айтырыгга харыылап бижигер.

Сен улгаткаш, кандыг мергежилдиг кижини болур сен? Чүге?

.....

.....

Өөреникчинин ады: ..... Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн
 Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Домакты айтырыг аайынан делгереди бижигер.

Күске кемирген.

Күске чүнү? кемирген?

.....
 Күске кандыг? чүнү? кемирген?

2 Шын харыыны тыпкаш, төгериктегер.

1. Кым?	а. улуг	☐
2. Чүү?	б. бижиин	☐
3. Кандыг?	в. беш дугаар	☐
4. Каш?	г. чаваа	☐
5. Канчалган?	д. малчын	☐

а. 1а, 2б, 3в, 4г, 5д.   б. 1а, 2д, 3в, 4г, 5в.   в. 1д, 2г, 3а, 4в, 5б.

3 Сөстөрни тыва дылга орчууладып чиге бижигер.

Моол дылда	Тыва дылда
боорцог	.....
шоргоолж	.....
муур	.....
элээ	.....
оготно	.....

4 Айтырыгның шын харыызын тыпкаш, мурнуу үжүүн төгериктегер.

1. Ыяшчылар чүнү кылган?
 а. шошкан   б. ыяш белетээн   в. дагга үнген
2. Ийи дугаар ыяшчы чүге мурнап каан?
 а. эки амыраан   б. балдызын чидиглээн   в. ойнаан
3. Баштай оол кичээлинге кандыг турган?
 а. Эки өөрениир.   б. Таарыы өөрениир.   в. Кичээлге чорвас турган.

5 Хамаарыштырының падежизинге өскерлиин сөстөрни тыпкаш, адаанан шыйгар.

аалчынның, дарган, сугга, номнан, чалгыының, сигеничи, кажаада, хемнерниң, дүргек, согананы, көжээге, кулактың, агамның, өглерге, кулун, дарганың, кендир, башкының, баш, суглук, кинчи, тевелер

6 Домакты медээ домаа кылдыр өскерттип бижигер.

Сен сургуулга чүнү кылыр дуралыг сен?

.....
 Ачаң кажан көдээнен келген?

.....

Өөреникчиниң ады: ..... Эгелээн: .....чыл ..... ай ..... хүн
 Чөп кылган болсаң , дагын кылыр болсаң деп демдегле.

1 Делгерөңгей домак чогаадып бижигер.

А. Хой кадарар.

Б. Бе баглаар.

В. Саң каар.

2 Домактарны моол дылга орчууладып бижигер.

Моол дылда	Тыва дылда
Би ном унших дуртай.	.....
Аав бидэнд үлгэр уншиж өгөв.	.....
Хүүхдүүд тоглох дуртай.	.....
Чиний нэр хэн бэ?	.....
Та сүү уух уу?	.....

3 Сөстөрни кылыг сөзүнүң үелеринге өскертип бижигер.
 Даараан, үнер, кылыр, көөр

Эрткен үе
шапкан

Амгы үе
шаап тур

Келир үе
шавар

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4 Домакты арын аайынан өскертип бижигер.

1- арын: Мен бөгүн бызаа кадарар мен.

2-р арын: .....

3-р арын: .....

5 Домакта тодараткан сөстөрни чоок уткалыг сөстен солуп бижигер.

Ажыглаар сөстөр: шаажаң, ширдек, бүргээл

1. Уруглар хүннүң **аяк** чуур. ....

2. Энем коюу **чадыг** даараан. ....

3. Аачам чараш **күп** кылган. ....

6 Домакты номчууш, кыскартып бижигер.

Күжүгөн хүннү бадыр чартык боорсакты үңгүрүнге апаар деп хүрээшкеш,
шаа үнген.

.....

.....

